# TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ'NİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA TESPİT EDİLEN YAPISAL SORUNLARA DAİR ÇÖZÜM ÖNERİLERİ(*)

Arş. Gör. Dr. **Cem Ümit BEYOĞLU**(**)

**Öz**

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bireysel başvurulara ilişkin kararlarda yapısal sorun olarak tespit edilen hususlar açısından yeni hukuki düzenlemeler yapılması, yürürlükteki düzenlemelerin değiştirilmesi veya kaldırılması ihtiyacı doğabilmektedir. Yapısal sorun kavramını, yürürlükteki hukuki düzenlemelerden veya yerleşik uygulamalardan dolayı gerçekleşen ya da gerçekleşebilecek olan hak ihlalleri sonucunda çok sayıda bireysel başvuru yapılmasının kaynağı niteliğindeki durum şeklinde tarif etmek mümkündür. Sistemik sorun olarak da ifade edilen yapısal sorunlardan dolayı bir veya birkaç hak ihlali ve bireysel başvuru değil de çok sayıda hak ihlali ve bireysel başvuru söz konusu olmaktadır. Gerçekleşmiş hak ihlalleri ve bireysel başvuruların yanı sıra muhtemel hak ihlalleri ve bireysel başvurular da bu kapsamda ele alınmaktadır. Yapısal sorunların çözülmesi sonucunda çok sayıda hak ihlali telafi edilebilmekte ve muhtemel hak ihlalleri önlenebilmektedir. Ayrıca bu şekilde benzer başvuruların yeknesak ve seri şekilde telafi edilmesi mümkün olabilmekte ve bu doğrultuda Mahkeme'nin iş yükü azalabilmektedir. Dolayısıyla Mahkeme, yapısal sorundan kaynaklanan birçok başvuruyu tek kararla çözebilmekte ve benzer başvurulara yönelik de çözüm sunabilmektedir.

Mahkeme, tespit etmiş olduğu yapısal sorunların çözümü için etkili olabileceğini öngördüğü önerileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirebilmektedir. Mevcut durumda Mahkeme, vermiş olduğu kararlarda "*Yapısal sorunun çözümü için keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesine*" şeklinde hüküm kurmaktadır. Bununla beraber Alman Anayasa Mahkemesi'nin yasama organına çağrı kararı yetkisi bulunmaktadır. Değinilen yetkinin Türk Anayasa Mahkemesi'ne tanınması, yapısal sorunların Meclis tarafından çözülmesine katkı sağlayabilecektir. Kanaatimizce Mahkeme tarafından yasama organına gönderilen çağrı kararlarının Meclis gündeminde bir genel görüşme şeklinde ele alınması ve çağrı kararı doğrultusunda ilgili yapısal sorunların çözümüne yönelik gerekli düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır. Her ne kadar mevcut durumda yapısal sorunlar Meclis'e bildirilmekte ise de yasama organına çağrı kararı yetkisinin Türk Anayasa Mahkemesi'ne tanınması, gerek söz konusu yetkinin kullanımının çerçevesi gerekse de yapısal sorunların Meclis tarafından çözülmesi açısından etkili sonuçlar doğurabilecektir.

**Anahtar Kelimeler**

Bireysel Başvuru, Yapısal Sorun, Hak İhlalleri, Çağrı Kararı, Pilot Karar.

(*) Makalenin Dergiye Geliş Tarihi: 31.08.2022 - Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 11.11.2022, DOI No: 10.54704/akdhfd.1168925.

Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin 30. kuruluş yılına ithafen 04-06 Temmuz 2022 tarihleri arasında düzenlenecek olan *Uluslararası Akdeniz Hukuk Kongresi*'nde sunulan "Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Yapısal Sorun Kavramı" isimli tebliğin gelen eleştiri ve değerlendirmeler doğrultusunda düzeltilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

(**) Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Antalya-Türkiye.
E-posta: cemumitbeyoglu@gmail.com,
Orcid Id: https://orcid.org/0000-0002-3238-418X.

"This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)"

# PROPOSED SOLUTIONS TO THE STRUCTURAL PROBLEMS IDENTIFIED IN CONSTITUTIONAL COURT DECISIONS OF INDIVIDUAL APPLICATION


## Abstract

In terms of issues identified as structural problems in the decisions regarding individual applications given by the Constitutional Court, it is supposed to make new legal regulations, amend or repeal the rules in force. It is possible to define the concept of structural problem as a situation that causes a large number of individual applications as a result of violations of rights that have occurred or may occur due to current legal regulations or situated practices. Because of structural problems, which are also expressed as systemic problems, there are many violations of rights and individual applications, not one or more violations of rights and individual applications. In addition to actual violations of rights and individual applications, possible violations of rights and individual applications are also dealt within this scope. By means of solving structural problems, violations of rights can be compensated and possible violations of rights can be prevented. Also by this way, it is possible to recompense for similar applications by the expedited and uniform resolution, and thus the caseload of the Court can be abated. Therefore, the Court can solve many applications arising from structural problems with a single decision and also offer solutions for similar applications.

The Court can submit the offers which it deems to be effective for the solution of the structural problems it has identified to the Turkish Grand National Assembly. In the current situation, the Court enacts in its decisions as "*Submitting the circumstance about the solution of the structural problem to the Turkish Grand National Assembly*". Nonetheless German Constitutional Court have the authority to give appeal decision to the legislature. Vesting the aforementioned authority to the Turkish Constitutional Court, will contribute to the resolution of structural problems by the Assembly. As for us, it would be effective to discuss the appeal decisions sent by the Court to the legislature in the form of a general debate on the agenda of the Assembly and to make the necessary legislations for solution of related structural problems in accordance with the appeal decision. Although structural problems are submitted to the Assembly in the current situation, granting the authority of appeal decision to the Turkish Constitutional Court will have effective results in terms of both the content of the use of the authority and the resolution of the structural problem by the Assembly.



## Keywords

Individual Application, Structural Problem, Violations of Rights, Appeal Decision, Pilot Judgment.


## Extended Abstract

In terms of issues identified as structural problems in the decisions regarding individual applications given by the Constitutional Court, it may be necessary to make new legal regulations, change or abolish the regulations in force. It is possible to describe the concept of structural problem as a situation that causes a large number of individual applications as a result of violations of rights that have occurred or may occur due to current legal regulations or established practices. Due to structural problems, which are also expressed as systemic problems, there are many violations of rights and individual applications, not one or more violations of rights and individual applications. In addition to actual violations of rights and individual applications, possible violations of rights and individual applications are also handled within this scope. As a result of solving structural problems, many rights violations can be compensated and possible violations of rights can be prevented. In addition, in this way, it is possible to quickly compensate for similar applications by the uniform resolution, and accordingly, the workload of the Court can be reduced. Therefore, the Court can resolve many applications arising from structural problems with a single decision and can also offer solutions for similar applications.

The Court identifies structural problems especially in pilot decisions. On the other hand, it makes evaluations about structural problems in the decisions it makes other than the pilot decision. These decisions, which are described as pilot-like or semi-pilot decisions, also deal with structural problems that may lead to a large number of violations of rights or individual applications.

The cases that are developed as a technique to determine the underlying structural problems of similar infringement cases, which are called duplicate, copy, clone cases, and to impose an obligation on the relevant states to

eliminate these problems are called pilot cases. The problems arising from the practices of the executive and judicial organs are expressed as systemic or systemic problems, and the problems arising directly from the law are generally expressed as structural problems. On the other hand, the concept of structural problem can also be used to cover all of them in a broad sense.

Regarding the pilot decision procedure, the Court considers that a violation decision taken only in terms of the concrete case is far from providing real protection for fundamental rights and freedoms, if it is determined that the violation stems from a structural problem and it is understood that this problem causes other applications, in other words, new violations, or if it is foreseen that it may result noted that it will remain. In this context, the Court stated that it could initiate the pilot decision procedure ex officio or upon the request of the Ministry of Justice or the applicant, and that the structural problem should be determined and solutions should be put forward. The Court stated that the most important purpose of the pilot decision procedure is to ensure that the structural problem is corrected by eliminating the source of the violation, as all similar applications are resolved by the administrative authorities instead of resulting in violations. The Court, which has the power to postpone the examination of other applications within a certain period of time to eliminate the structural problem mentioned in the pilot decision and to resolve similar applications, will also decide to inform the relevant parties about the postponement decision. On the other hand, if the structural problem and the applications falling within this scope are not resolved by the relevant authorities within the time period stipulated by the Court, it will now be possible for similar applications to be decided collectively. It is possible to describe the concept of structural problem as a deep-rooted and chronic problem that has a certain degree of importance at the administrative, judicial or legal level, where many similar applications and claims of violations arise.

## GİRİŞ

İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması bağlamında bireysel hak ihlallerinin ötesinde çok sayıda hak ihlalini doğuran sorunların çözümü önemli bir husustur. Yapısal sorun olarak nitelendirilen durumlarda mevzuat hükmü veya idarenin ya da yargı organlarının yerleşik uygulamaları sebebiyle birçok hak ihlalinin ortaya çıkması söz konusudur. Yapısal sorunların çözümü, gerek mevcut hak ihlallerinin telafi edilmesi gerekse muhtemel hak ihlallerinin gerçekleşmeden önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Çözümün sağlanması için de yapısal sorunların sebeplerinin tespit edilerek kaynağına ulaşılması gerekmektedir.

Gerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gerekse Türk Anayasa Mahkemesi kararları göz önüne alındığında özellikle makul sürede yargılanma ve mülkiyet haklarının ihlallerine ilişkin yapısal sorunların tespit edildiği söylenebilir. Buna karşın etkili başvuru hakkına ilişkin ihlaller de yapısal sorunların çoğu açısından gündeme gelebilmektedir. Nitekim tüm kamu gücü eylem ve işlemleri açısından etkili bir başvuru mekanizmasının bulunmaması başlı başına önemli bir sorun niteliğindedir. Etkili başvuru yollarının bulunmadığı sistemlerde hiçbir hak ve özgürlüğün korunması mümkün olmamaktadır. Özellikle geniş çaplı siyasi rejim değişiklikleri, savaşlar ve olağanüstü dönem uygulamaları sebebiyle ortaya çıkan yapısal sorunlar, AİHM uygulamasında ele alınmıştır. Buna karşın AİHM tarafından tespit edilen her yapısal sorunun ele alınması, çalışmanın kapsamını oldukça aşacağı için Türk Anayasa Mahkemesi uygulamasını ilgilendirdiği ölçüde temel hususlar değerlendirilecektir.

Mevcut durumda Türk Anayasa Mahkemesi tarafından verilmiş beş pilot karar bulunmaktadır. Buna karşın pilot karar niteliğinde olmayan bazı kararlarda da yapısal sorunların ele alınması söz konusu olmuştur. Mahkeme uygulaması kapsamında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ölçütlerinden kanunilik ve demokratik toplumun gereklerine ilişkin hususlar ve çözüm önerileri ile ilgili değerlendirmeler önem taşımaktadır. Ayrıca makul sürede yargılanma hakkı ile ifade ve basın özgürlüğüne ilişkin yapısal sorunlar da Mahkeme'nin pilot kararlarına konu olmuştur. Etkili başvuru hakkına ilişkin yapısal sorunlar ise Mahkeme kararlarında kötü muamele yasağı, ifade ve basın özgürlüğü ve makul sürede yargılanma hakkı ile bağlantılı şekilde ele alınmıştır. Son olarak ise uygulamada evli kadının soyadı sorunu şeklinde adlandırılan konunun da cinsiyet eşitliği ilkesi ışığında değerlendirilmesi ve mülkiyet hakkının ihlaline sebep olan yapısal bir soruna ilişkin Mahkeme kararının incelenmesi gerekmektedir. Mahkeme uygulamasında ortaya konulan söz konusu yapısal sorunlara ilişkin hak ve özgürlükler ile ilgili esaslar, çalışma konusunu ilgilendirdiği ölçüde ele alınacaktır.

Türk hukuku açısından ortaya çıkan yapısal sorunların tespiti, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Buna karşın AİHM'nin tespit etmiş olduğu yapısal sorunlar ve sunduğu çözüm önerilerinin Anayasa Mahkemesi açısından yol gösterici olacağına şüphe bulunmamaktadır. Dolayısıyla AİHM kararlarında dikkat çekilen hususlar da gerektiği ölçüde ele alınacaktır. Çalışmanın temelde üç bölümden oluşacağını söylemek mümkündür. İlk bölümde yapısal sorun konusunun temelini oluşturması açısından AİHM uygulamasına değinilecektir. Yapısal sorunlara ilişkin temel hususların ardından çalışma kapsamında ikinci bölümde Türk Anayasa Mahkemesi'nin yapısal sorunlar ile ilgili değerlendirmelerinin ele alınması ve yapısal sorunlara dair çözüm önerilerinin üçüncü bölümde sunulması amaçlanmaktadır. Yapısal sorunlara ilişkin çözüm önerileri bağlamında karşılaştırmalı hukukta bazı ülkelerde söz konusu olan yasama organına çağrı kararları yetkisinin temel hatlarıyla ele alınması yararlı olacaktır. Ayrıca TBMM'nin genel görüşme yolu da yapısal sorunların çözümüne ilişkin olarak değerlendirilecektir.

## I. AVRUPA İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA YAPISAL SORUN KAVRAMI

Yapısal sorunların Türk Anayasa Mahkemesi açısından ele alınması bağlamında öncelikle AİHM uygulamasına değinmek yararlı olacaktır. Nitekim yapısal sorunların ve pilot karar uygulamasının öncelikle AİHM nezdinde ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda öncelikle yapısal soruna ilişkin hususların tarihsel gelişiminin çalışma konusunu ilgilendirdiği ölçüde değerlendirilmesi, ardından ise yapısal sorunlarla oldukça ilgili olan pilot karar yöntemine değinmek yerinde olacaktır. AİHM uygulaması açısından son olarak kararlarda tespit edilmiş olan yapısal sorunların değerlendirme konusu yapılması amaçlanmaktadır.

## A. YAPISAL SORUN KAVRAMININ TARİHÇESİ

Yapısal sorun[1] kavramının anlaşılması açısından pilot karar türüne değinilmesi önemli bir ihtiyaçtır. Nitekim gerek AİHM gerekse Türk Anayasa Mahkemesi kararları kapsamında tespit edilen yapısal sorunların büyük bölümü, Mahkemeler tarafından verilen pilot kararlarda ortaya konmuştur. Buna karşın pilot karar dışındaki kararlarda da yapısal sorunlara değinilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda AİHM tarafından verilen pilot kararlar, önemli birer kaynak olacaktır.

12 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen 2004/3[2] ve 2004/6[3] sayılı kararlarda; AİHM'ne benzer ihlallerin kaynağı olan yapısal sorunların özelliklerinin mümkün olduğunca ortaya konması ve yapısal sorunların çözümü için devletlerin yönlendirilmesi önerilmiştir.[4] Mahkeme, 2004 yılında vermiş olduğu Broniowski / Polonya kararında ilk olarak pilot karar kavramını kullanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaybettikleri mülkiyetlerinin tazmin edilmediğini iddia eden başvurucularla ilgili söz konusu davada Mahkeme, verdiği kararda 80.000 kişinin sistemli olarak etkilendiğini ve bununla ilgili ayrıca 167 başvurunun bulunduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, söz konusu sorunun sadece somut olayla sınırlı veya taraf Devletin sorumluluklarını yerine getirmemesiyle ilgili değil, aynı zamanda Sözleşme'nin

---

1 AİHM uygulamasında ve doktrinde bazı durumlarda sistemik veya sistematik sorun şeklinde de ifade edilen kavramın yeknesak kullanımı ve terminoloji karmaşası yaşanmaması adına çalışma kapsamında yapısal sorun ifadesi tercih edilecektir.

2 Council of Europe Committee of Ministers, "Resolution Res(2004)3 of the Committee of Ministers" on judgments revealing an underlying systemic problem", Erişim Tarihi: Ağustos 10, 2022, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd190.

3 Council of Europe Committee of Ministers, "Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies" Erişim Tarihi: Ağustos 10, 2022, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e.

4 Wojciech Sadurski, "Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and East European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments", *Human Rights Law Review,* 9, S 3, (2009): 413; Janneke Gerards, "The Pilot Judgment Procedure before the European Court of Human Rights as an Instrument for Dialogue", Editörler: Patricia Popelier ve Monica Claes, *Constitutional Conversations* içinde, (Antwerp: Intersentia, 2012) 377; Ivanna Ilchenko, *Pilot Judgement Procedure of the European Court of Human Rights: Panacea or Dead-End for Poland, Russia and Ukraine,* (Master Thesis, Central European University, Hungary, 2013), 6; Costas Paraskeva, "Human Rights Protection Begins and Ends at Home: The 'Pilot Judgment Procedure' Developed by the European Court of Human Rights", *Human Right Law Commentary,* 3, (2003), 7; Ebru Karaman, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* 72, S. 1 (2014): 419; Selman Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 5, S. 2 (2018): 134; Mehmet Fatih Hüner ve Fatmagül Kale, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Koruma Sisteminde bir 'Geri Adım': 14 No.lu Protokol", Editörler: Yalçın Şahinkaya, Erdal Abdulhakimoğulları ve Mübariz Yolçiyev, *Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III. Uluslararası Kongre* içinde, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2012): 347; Leyla Nur Oduncu, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü", *İnsan Hakları Yıllığı,* 38, (2020): 86-87.

gelecekteki etkililiği ile de ilgili olduğunu ifade etmiştir.[5] Buna karşın daha önce verdiği kararlarda yaygın hak ihlallerinin çözümü için kanun değişikliğini de kapsayan geniş çaplı reformların gerektiği sonucuna ulaşmıştır.[6]

Mahkeme Xenides-Arestis / Türkiye davasında ise pilot karardan bahsetmemesine rağmen yapısal bir sorun tespiti yapmış ve sorunun giderilmesine yönelik olarak bireysel ve genel tedbirlere hükmetmiştir.[7] Bireysel tedbirleri genel anlamda kabul edilebilirlik, varsa bireysel hak ihlali tespiti, yargılama giderlerinin karşılanması, tazminat ödenmesi, faiz uygulanması ve adli yardım şeklindeki hususlara ilişkin hükümler şeklinde belirtmek mümkündür. Genel tedbirler ise yapısal sorunlara ilişkin Mahkeme kararlarının ayırt edici özelliği olarak kabul edilmelidir. Nitekim genel tedbirler kapsamında, bireysel hak ihlalleri kararlarından farklı olarak yapısal sorunun çözümü için davalı devletin gerçekleştirmesi öngörülen tedbirler (mevzuat değişikliği, tazminat komisyonu kurulması, etkili bir iç hukuk yolu oluşturulması vb.), aynı yapısal sorundan kaynaklanan mevcut ve yapılması muhtemel benzer başvuruların ertelenmesi ve başvurucuların bilgilendirilmesi söz konusu olmaktadır.

Mahkeme tarafından hükmedilen bireysel ve genel tedbirlerin ilgili devlet tarafından yerine getirip getirilmediği Bakanlar Komitesi tarafından takip edilmekte ve Mahkeme'ye bildirilmektedir. Bu bağlamda Komite; bireysel tedbirlerin, yani hükmedilmiş ise gecikme faizleri dahil tazminatın başvurucuya ödenip ödenmediğini, ihlalin imkan ölçüsünde sona erdirilip erdirilmediğini ve eski halin iadesi için gerekli önlemlerin alınıp alınmadığını denetlemektedir. Yapısal sorunlar açısından ise Komite, benzeri yeni ihlallerin tekrarlanmaması veya devam etmekte olan ihlallere son vermek için gerekli genel önlemlerin (mevzuat, içtihat veya uygulamada gerekli değişikliklerin yapılması, Mahkeme kararının ilgili görevlilere duyurulması vb.) alınıp alınmadığını takip etmekte ve Mahkeme'ye durumu bildirmektedir.[8]

---

5 AİHM kararı, Başvuru No: 31443/96, §34-37, 188-194, 22.06.2004; Antoine Buyse, "The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges", *The Greek Law Journal*, 57, (2009): 1892; Ilchenko, *Pilot Judgment* 30-34; Eline Kindt, The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: An Evaluation in the Light of Procedural Efficiency and Access to Justice, (PhD Thesis, Ghent University, Belgium, 2018), 3-4; Paraskeva, "Human Rights Protection", 8; Sadurski, "Constitutionalisation", 418.

6 AİHM kararı, Başvuru No: 75529/01, §135-139, 08.06.2006,; AİHM kararı, Başvuru No: 8803/02, 8804/02, 8805/02, 8806/02, 8807/02, 8808/02, 8809/02, 8810/02, 811/02, 8813/02, 8815/02, 8816/02, 8817/02, 8818/02, 8819/02, 29.06.2004; Ilchenko, *Pilot Judgment* 39; Paraskeva, "Human Rights Protection", 12.

7 AİHM kararı, Başvuru No: 46347/99, §37-40, 22.12.2005; Buyse, "Pilot Judgment", 1896; Paraskeva, "Human Rights Protection", 11.

8 Şeref Gözübüyük ve Feyyaz Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması,* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), 141; Lize Glas, "The Functioning of the Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights in Practice", *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 34, S. 1, (2016): 45-46; Kindt, *Pilot Judgment,* 88 vd.

Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Demopoulos ve diğerleri / Türkiye davasına ilişkin Mahkeme'nin pilot kararında öngörüldüğü şekilde Kıbrıs'ta yürürlüğe konan yeni tazminat rejiminin etkili bir iç hukuk yolu sağladığı kabul edilmiştir. Bu karar doğrultusunda AİHM nezdinde Türkiye aleyhine yapılan benzer başvuruların etkili iç hukuk yolu tüketilmemesinden dolayı reddedilmesine karar verilmektedir.[9] Nitekim Kuzey Kıbrıs'ta mülkiyet hakkı ihlallerinin çözümüne ilişkin olarak kurulan Taşınmaz Mal Komisyonu uygulamasının etkin bir iç hukuk yolu olarak kabul edilmesi, Türkiye aleyhine yapılan mülkiyet ihlali başvurularını durdurarak Mahkeme'nin iş yükünün azalmasını sağlayacaktır. Ayrıca söz konusu uygulamanın etkin bir iç hukuk yolu şeklinde kabul edilmesi, Türkiye'nin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmiş olmasının da bir göstergesi niteliğindedir.[10]

AİHM'nin pilot karar yöntemine ihtiyaç duymasının altında yatan en önemli sebeplerden biri iş yüküdür. Özellikle Sovyetlerin ve Yugoslavya'nın dağılması sonrasında kurulan yeni devletlerden dolayı Mahkeme'ye yapılan başvuru sayısı oldukça artmıştır. Pilot kararlara duyulan ihtiyacın bir diğer önemli sebebi ise Mahkeme'nin kurulma amacı ve ikincillik ilkesidir. Nitekim tüm hak ihlallerinin karara bağlanması yerine hakların korunması ve insan haklarına ilişkin hususların yorumlanması açısından önemli sorunların çözümü Mahkeme'nin temel amacı olarak kabul edilebilir. Bu doğrultuda Mahkeme'nin aynı veya benzer yapısal sorunlardan kaynaklı "*mükerrer*" başvurulardan ziyade insan hakları ve özgürlüklerinin korunması açısından daha önemli sayılabilecek davalarla ilgilenmesi mümkün olabilecektir.[11]

## B. PİLOT KARAR YÖNTEMİ

Pilot karar kavramı; ulusal düzeydeki işleyiş sorunlarından kaynaklanan "*mükerrer*" davaların altında yatan yapısal sorunların tespit edilerek ilgili devletlere bu sorunların ortadan kaldırılması konusunda yükümlülük getirme tekniği şeklinde tanımlanabilir.[12] AİHM, pilot kararlar doğrultusunda aynı temel sorunlardan kaynaklanan çok sayıda başvurunun geldiği durumlarda bu başvurulardan bir veya birkaçını öncelikli işleve tabi tutmaktadır. Öncelikle incelenen söz konusu davalarda Mahkeme, sadece bir hak ihlali tespiti yapmakla yetinmemekte, ayrıca ihlal sebebi olan yapısal sorunu ortaya koymakta ve ilgili devlete bu sorunun

9 AİHM kararı, Başvuru No: 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04, 21819/04, §127-129, 01.03.2010.

10 Said Vakkas Gözlügöl, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku,* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2014), 276.

11 Kindt, *Pilot Judgment* 2-3; İsmail Köküsarı, "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 33, S.3-4, (2019): 183-184; Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", 136; Oduncu, "Pilot Karar Uygulaması", 90.

12 "*Klon başvurular"* şeklindeki kullanım için bkz. Ebru Karaman, *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu,* (İstanbul: On İki Levha Yayını, 2013), 321.

çözümü için ne tür tedbirlerin alınabileceğine ilişkin yol göstermektedir.[13] Pilot karar usulünde hükmedilen tedbirlerin gerçekleştirilmesi şartıyla ilgili başvuruların ertelenmesi veya dondurulması söz konusu olmaktadır.[14]

Pilot karar yöntemi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtüzüğü'nün "*Pilot Karar Usulü"* kenar başlıklı 61. maddesinde düzenlenmiştir.[15] Doktrinde

---

13 Buyse, "Pilot Judgment", 1892; Glas, "Pilot-Judgment", 44; Gerards, "The Pilot Judgment Procedure", 380-381; Dovydas Vitkauskas, ve Grigoriy Dikov, (Çev. Serkan Cengiz), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması,* (Strazburg: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü Yayını, 2018), 49; Hüner ve Kale, *14 No.lu Protokol*, 347.

14 Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", 135.

15 Mahkeme tarafından 21 Şubat 2011 tarihinde eklenen 61. madde: *"1. Mahkeme, kendisine sunulan bir başvuruya dayanak oluşturan olayların, ilgili Sözleşmeci Tarafta yapısal veya sistemik bir sorunu ya da diğer benzer başvuruların yapılmasına neden olan ya da olabilecek nitelikte başka bir aksaklığın varlığını ortaya koyması durumunda, pilot karar usulünü uygulamaya karar verebilmekte ve bir pilot karar verebilmektedir.*
*2. a) Mahkeme, pilot karar usulünü uygulamaya karar vermeden önce, tarafları, incelenmesi gereken başvurunun ilgili Sözleşmeci Taraf bünyesinde bu türden bir sorun ya da aksaklıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve başvurunun bu usule göre incelenmeye elverişli olup olmadığı hakkında görüşlerini sunmaya davet etmelidir.*
*b) Mahkeme, pilot karar usulünü resen ya da bir tarafın veya her iki tarafın talebi üzerine uygulamaya karar verebilmektedir.*
*c) Pilot karar usulünün uygulanmasına karar verilen her başvuru, Mahkeme İç Tüzüğü'nün 41. maddesi anlamında öncelikli bir incelemeye tabi tutulmalıdır.*
*3. Mahkeme, verdiği pilot kararında, tespit ettiği yapısal veya sistemik sorunun ya da aksaklığın niteliğini ve ilgili Sözleşmeci Tarafın karar hükmü uyarınca ulusal düzeyde alması gereken tazminat tedbirlerinin türünü belirtmelidir.*
*4. Mahkeme, verdiği pilot kararın hüküm kısmında, gereken tedbirlerin niteliğini ve tespit ettiği soruna ulusal düzeyde çözüm getirilebilecek hızı göz önünde tutarak, yukarıda geçen 3. paragrafta belirtilen tedbirlerin alınması için belirlenen süreyi belirtebilmektedir.*
*5. Mahkeme, bir pilot karar verirken, kararda belirtilen hem bireysel hem de genel tedbirler davalı Sözleşmeci Tarafça alınıncaya kadar adil tazmin hususunu tamamen ya da kısmen saklı tutabilmektedir.*
*6. (a) Mahkeme, gerektiği takdirde, pilot kararın hüküm kısmında belirtilen tazminat tedbirleri alınıncaya kadar aynı gerekçeye sahip olan bütün başvuruların incelenmesini erteleyebilmektedir.*
*(b) İlgili başvuranlar, uygun bir şekilde erteleme kararından haberdar edilmektedirler.*
*Gerekli görüldüğü takdirde, davalarına ilişkin her türlü yeni unsur kendilerine bildirilmektedir.*
*(c) Mahkeme, herhangi bir aşamada, adaletin iyi işlemesinin gerektirmesi durumunda, ertelenen bir başvuruyu inceleyebilmektedir.*
*7. Pilot davadaki tarafların dostane çözüm hususunda anlaşmaları halinde, bu tür bir anlaşma, kararda belirtilen genel tedbirlerin ve diğer başvuranlar hakkında alınması gereken muhtemel tazminat tedbirlerinin uygulanmasına ilişkin olarak davalı Sözleşmeci Tarafın bir bildirimini içermelidir.*
*8. İlgili Sözleşmeci Tarafın pilot kararın hüküm kısmına uygun davranmaması halinde, Mahkeme, aksi yönde bir karar vermedikçe, yukarıda geçen 6. paragraf uyarınca ertelenen başvuruların incelemesine yeniden devam etmektedir.*
*9. Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, Mahkemenin bir Sözleşmeci Tarafta yapısal ya da sistemik sorunun bulunduğuna işaret ettiği bir pilot kararın ya da başka bir kararın verildiğine dair sistematik olarak bilgilendirilmektedir.*
*10. Pilot karar usulüne göre bir başvuruyu inceleme kararı, bir pilot kararın verilmesi, bu kararın icra edilmesi ve bu usulün sonlandırılması, Mahkemenin internet sitesinde bilgilerin yayımlanmasına imkân vermektedir."* şeklindedir. 1 Ocak 20202 tarihli "Mahkeme İçtüzüğü", Erişim Tarihi: Ağustos 10, 2022, https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_tur.pdf.

Mahkeme'ye sağlanan yetkiler, kararın sonuçları, ilgili devlete ve başvuruculara öngörülen yükümlülükler göz önüne alındığında pilot karar yönteminin Sözleşme hükmü ile düzenlenmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca pilot kararla öngörülen tedbirin ilgili devlet tarafından yerine getirilmemesi halinde pilot karar uyarınca ertelenen ve derdest olan başvurular için Sözleşme'nin 28/1-(b) hükmüne benzer şekilde[16] kabul edilebilirlik incelemesi aşamasında esastan karar verme yetkisinin tanınması gerektiği de önerilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu başvuruların Daireler tarafından tek tek incelenmesine veya kayıttan düşürülmesine kıyasen daha adil ve etkin bir sonuca ulaşılmasının sağlanabileceği vurgulanmıştır.[17]

Doktrinde Köküsarı, pilot karar usulünün unsurlarının yapısal sorunun tespiti, yapısal sorunun çok sayıda mevcut veya muhtemel ihlale yol açması ve yapısal sorunun çözümü şeklinde olduğunu belirtmiştir.[18] Pilot kararların hedeflerinden biri, yapısal sorunların üye devletler tarafından çözülmesine destek verilmesidir. Bir diğer hedef, hak ve özgürlüklere ilişkin ihlallerin giderilmesi ve tazmin edilmesi imkanının yaratılmasıdır. Son bir hedefin ise ayrıntılı biçimde ele alınması gereken karmaşık yapıdaki benzer başvuruların sayısının azaltılması suretiyle Mahkeme'nin iş yükünün daha etkin ve özenli biçimde yönetilmesinin sağlanması olduğu belirtilebilir.[19] Pilot kararların genel özellikleri; öncelikli incelenmesi, yapısal sorunun tespiti, tespit edilen yapısal sorunun çözümü için gereken tedbirlerin belirlenmesi, alınacak tedbirlerin belli bir zaman sınırının öngörülmesi ve benzer başvuruların ertelenmesi (hakkaniyetin gerektirdiği durumlar hariç) şeklinde ifade edilebilir.[20]

Doktrinde Altıparmak, Mahkeme'nin iş yükünü azaltmak amacıyla pilot karar yöntemine başvurulmasını iş yükü yaklaşımı, buna karşın tüm ihlallerin sonlandırılmasının sağlanması amacına yönelik pilot karar verilmesini ise adalet yaklaşımı şeklinde belirleyen bir ayrım ileri sürmüştür. Bu görüşe göre, adalet yaklaşımı uyarınca ihlali giderici en uygun tedbirin alınması gerekmekte, aksi halde pilot karar yönteminden kaçınılmalıdır. Nitekim Mahkeme'nin önünde çok

---

16 Sözleşme'nin "*Komitelerin yetkileri"* başlıklı 28/1-(b) hükmünün ilgili kısmı: *"Bir komite ... davadaki temel sorun, Sözleşme ve Protokollerinin uygulanması veya yorumlanması ile ilgili olup, zaten Mahkeme'nin yerleşik içtihadının konusu ise, davayı kabul edilebilir bulabilir ve aynı zamanda davanın esasına ilişkin karar verebilir."* şeklindedir. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 16, 2022, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf.

17 Oduncu, "Pilot Karar Uygulaması", 114.

18 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 192.

19 *"Pilot Kararlar"* başlıklı tematik bilgi notu için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 10, 2022, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_TUR.pdf; Linos-Alexandre Sicilianos, ve Maria-Andriani Kostopolou, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Bireysel Başvuru,* (Strazburg: Avrupa Konseyi Yayını, 2021), 107; Kerem Altıparmak, "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?", Editör: Kerem Altıparmak, *50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı Hayal Kırıklığı mı?*, içinde, (Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2009), 66.

20 Tolga Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru)*, (İstanbul: On İki Levha Yayını, 2013), 276.

sayıda başvuru yoksa dahi iç hukuk yolu yaratılması gerekebilmektedir. Buna karşın Mahkeme'ye yönelik yüzlerce başvuru bulunmasına rağmen sorumluluk hukukuna uygun bir iç hukuk yolunun öngörülmesinin mümkün olmaması halinde pilot karar yöntemine başvurulmaması gerektiği belirtilmiştir.[21]

## C. TESPİT EDİLEN YAPISAL SORUNLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

AİHM tarafından tespit edilen yapısal sorunlar genel olarak; uzun yargılama süresi,[22] hüküm giymiş tutukluların oy kullanma haklarının kaldırılması,[23] kalıcı ikamet kayıtlarından hukuka aykırı şekilde çıkartılan kişilerin ikamet durumlarının düzeltilmemesi,[24] insanlık dışı veya aşağılayıcı tutukluluk koşulları,[25] mahkeme kararlarının uzun süre icra edilmemesi[26] ve mülkiyetin korunması hakkının ihlalleri[27] şeklinde belirtilebilir. Tespit edilen yapısal sorunların kaynağındaki hak ihlallerine yönelik etkili bir iç hukuk yolunun bulunmaması da ayrıca önemli bir yapısal sorun olarak nitelendirilmiştir.[28]

Mahkeme, tespit etmiş olduğu yapısal sorunların çözümü için diğer bireysel ihlal kararlarından farklı olarak genel tedbirlere hükmetmektedir.[29] Söz konusu genel tedbirlerin niteliklerinin anlaşılması açısından geçmişte verilen kararlardan örneklere değinmek yararlı olacaktır. Makul sürede yargılanma hakkını ihlal eden yapısal sorunlara ilişkin olarak kanun değişikliği, yargısal reformların yapılması veya süreyi kısaltıcı tedbirlerin alınması, alınan tedbirlere rağmen yaşanan ihlallerin giderilmesi için etkili bir tazmin mekanizmasının kurulması genel birer tedbir niteliğindedir. Yapısal sorunların çözümü açısından öngörülen genel tedbirlerin yaygın olarak kanun değişikliği, tazminat komisyonu kurulması ve

---

21 Altıparmak, *Kopya Davalar, 78*.

22 AİHM kararı Başvuru No: 46344/06, 02.09.2020; AİHM kararı, Başvuru No: 48059/06, 2708/09, 10.05.2011; AİHM kararı, Başvuru No: 24240/07, 20.03.2012; AİHM kararı, Başvuru No: 54447/10, 03.04.2012; AİHM kararı, Başvuru No: 40150/09, 30.10.2012; AİHM kararı, Başvuru No: 72287/10, 07.06.2015; AİHM kararı, Başvuru No: 48322/12, 16.06.2015.

23 AİHM kararı, Başvuru No: 60041/08, 60054/08, 23.11.2010.

24 AİHM kararı, Başvuru No: 26828/06, 26.06.2012.

25 AİHM kararı, Başvuru No: 42525/07, 60800/08, 10.01.2012; AİHM kararı, Başvuru No: 43517/09, 35315/10, 37818/10, 46882/09, 55400/09, 57875/09, 61535/09, 08.01.2013; AİHM kararı, Başvuru No: 36925/10, 21487/12, 72893/12, 73196/12, 77718/12, 9717/13, 27.01.2015; AİHM kararı, Başvuru No: 14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, 64586/13, 10.03.2015.

26 AİHM kararı, Başvuru No: 33509/04, 15.01.2009; AİHM kararı, Başvuru No: 476/07, 22539/05, 17911/08, 13136/07, 28.07.2009; AİHM kararı, Başvuru No: 40450/04, 15.10.2009; AİHM kararı, Başvuru No: 29920/05, 3553/06, 18876/10, 61186/10, 21176/11, 36112/11, 36426/11, 40841/1, 45381/11, 55929/11, 60822/11, 01.07.2014.

27 AİHM kararı, Başvuru No: 31443/96, 22.06.2004; AİHM kararı, Başvuru No: 35014/97, 19.06.2006; AİHM kararı, Başvuru No: 27912/02, 03.11.2009; AİHM kararı, Başvuru No: 30767/05, 33800/06, 12.10.2010; AİHM kararı, Başvuru No: 604/07, 34770/09, 43628/07, 46684/07, 31.07.2012; AİHM kararı, Başvuru No: 5376/11, 03.09.2013; AİHM kararı, Başvuru No: 60642/08, 16.07.2014.

28 Paraskeva, "Human Rights Protection", 8-12; Sadurski, "Constitutionalisation", 418-426; Sicilianos ve Kostopolou, *Bireysel Başvuru,* 108; Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", 137-144.

29 Karaman, "Sorumluluk", 429; Oduncu, "Pilot Karar Uygulaması", 88.

etkili hukuk yollarının oluşturulması şeklinde belirlendiğini kabul etmek doğru olacaktır.[30]

Ulusal hukuktaki bir kuralın ve tek tip uygulamanın Sözleşme'ye aykırı olmasından kaynaklanan ihlal türü şeklinde nitelendirilen spesifik ihlal türüne örnek olarak, kamulaştırma bedeline ilişkin davalar örnek gösterilebilir. Buna karşın adli sistem veya insan haklarının korunmasına ilişkin mekanizmalardaki sorunların yol açtığı ve usuli hakları etkileyen yapısal sorunların bir örneği ise makul sürede yargılanma hakkının ihlalidir. Yaygın ve benzer bir uygulamadan kaynaklanan ya da devletin belirli nitelikteki insan hakları ihlallerini yapısal sorunlar nedeniyle sistematik bir şekilde engelleyememesi veya engellemek istememesinden kaynaklanan yapısal sorunlar, esasa ilişkin hakların yaygın ve sistematik ihlali şeklinde ortaya çıkabilmektedir. İnfaz evlerindeki tutulma koşullarının insan haklarına aykırı olmasından kaynaklanan sorunlar da esasa ilişkin hakların yaygın ve sistematik ihlali olarak kabul edilebilir.[31]

Doktrinde Gerards, Sözleşme'ye taraf devletlerdeki yapısal sorunların gerektiği şekilde çözülebilmesi için uzun zaman gerektiğini ifade etmiştir. Yazar, buna karşın Mahkeme ile ulusal makamlar arasındaki işbirliği neticesinde pilot kararların gereğinin yerine getirilmesiyle yapısal sorunların çözülmesinin mümkün olduğunu vurgulamıştır.[32] Mahkeme uygulaması kapsamında pilot karar usulü ile ilgili rehber ilkelerin geliştirilmesi, kararların gereğinin devletler tarafından yerine getirilebilmesini kolaylaştırabilecektir. Ayrıca Mahkeme'nin pilot kararlarında veya yapısal sorunlara ilişkin diğer kararlarında ihlallerin giderilmesi için öngörülen tedbirler ile diğer bireysel başvurularda gözetilen Sözleşme standartları arasında büyük bir fark olmamasının Sözleşme sistemine olan güvenin sürdürülmesi bakımından önem taşıdığı ileri sürülmüştür.[33]

## II. TÜRK ANAYASA HUKUKU KAPSAMINDA YAPISAL SORUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen ilk pilot karar olan Y.T. başvurusuna ilişkin kararda, ihlalin idari makamların veya derece mahkemelerinin Anayasa'ya uygun yorum yapmalarına imkan vermeyecek açıklıktaki bir kanun hükmünü uygulamaları nedeniyle ortaya çıkması halinde ihlalin kanunun uygulanmasından değil doğrudan kanundan kaynaklandığının kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mahkeme, söz konusu ihlalin bütün sonuçlarıyla giderilebildiğinden söz edilebilmesinin ancak ihlale yol açan kanun hükmünün ortadan kaldırılması veya il-

30 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 211.

31 Yapısal sorunlara ilişkin üçlü ayrım için bkz. Altıparmak, *Kopya Davalar,* 89-95.

32 Gerards, "The Pilot Judgment Procedure", 396; Benzer görüş için bkz. Buyse, "Pilot Judgment", 1902.

33 Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", 152.

gili hükmün yeni ihlallere yol açılmayacak bir şekilde değiştirilmesi ile mümkün olacağını vurgulamıştır. Buna karşın Mahkeme, bazı hallerde sadece ilgili kanun hükmünün kaldırılmasının ihlalin tüm sonuçlarının ortadan kaldırılması bakımından yeterli olmayabileceğini ve bu bağlamda mağdurların ihlalden kaynaklanan maddi ve manevi zararlarını telafi edici birtakım tedbirlerin bireysel başvuru kapsamında alınmasının gerekebileceğini vurgulamıştır. Mahkeme, Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün 75. maddesinde[34] düzenlenmiş olan pilot karar usulünün 6216 sayılı Kanun'un 50. maddesi[35] uyarınca ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasını temin eden yollardan biri olduğunu ifade etmiştir.[36]

Pilot karar yetkisinin Anayasa veya 6216 sayılı Kanun yerine İçtüzük hükmü ile öngörülmesinin meşruiyetine ilişkin olarak doktrinde Köküsarı, pilot kararın doğrudan AYM İçtüzüğüne ve dolaylı olarak kanuna dayanmasının, söz konusu istisnai yetkinin yorum yoluyla üretilmediğini gösterdiğini ileri sürmüştür.[37] Şi-

---

34 AYM İçtüzüğü'nün *"Pilot karar usulü"* kenar başlıklı 75. maddesi: *"(1) Bölümler, bir başvurunun yapısal bir sorundan kaynaklandığını ve bu sorunun başka başvurulara da yol açtığını tespit etmeleri ya da bu durumun yeni başvurulara yol açacağını öngörmeleri hâlinde, pilot karar usulünü uygulayabilirler. Bu usulde, konuya ilişkin Bölüm tarafından pilot bir karar verilir. Benzer nitelikteki başvurular idari mercilerce bu ilkeler çerçevesinde çözümlenir; çözümlenmediği takdirde Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanır.*
*(2) Bölüm, pilot karar usulünü resen, Adalet Bakanlığının ya da başvurucunun istemi üzerine başlatabilir.*
*(3) Pilot karar uygulaması için seçilen başvuru, gündemin öncelikli işleri arasında sayılır.*
*(4) Bölüm pilot kararında, tespit ettiği yapısal sorunu ve bunun çözümü için alınması gereken tedbirleri belirtir.*
*(5) Bölüm pilot kararla birlikte, bu karara konu yapısal soruna ilişkin benzer başvuruların incelenmesini erteleyebilir. İlgililer erteleme kararı hakkında bilgilendirilirler. Bölüm, gerekli gördüğü takdirde ertelediği başvuruları gündeme alarak karara bağlayabilir."* şeklindedir. 12.07.2012 tarihli ve 28351 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 13, 2022, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/ictuzuk/.

35 6216 sayılı Kanun'un *"Kararlar"* kenar başlıklı 50. maddesi: *"(1) Esas inceleme sonunda, başvurucunun hakkının ihlal edildiğine ya da edilmediğine karar verilir. İhlal kararı verilmesi hâlinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir. Ancak yerindelik denetimi yapılamaz, idari eylem ve işlem niteliğinde karar verilemez.*
*(2) Tespit edilen ihlal bir mahkeme kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilir. Yeniden yargılama yapılmasında hukuki yarar bulunmayan hâllerde başvurucu lehine tazminata hükmedilebilir veya genel mahkemelerde dava açılması yolu gösterilebilir. Yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesinin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde mümkünse dosya üzerinden karar verir.*
*(3) Bölümlerin esas hakkındaki kararları gerekçeleriyle birlikte ilgililere ve Adalet Bakanlığına tebliğ edilir ve Mahkemenin internet sayfasında yayımlanır. Bu kararlardan hangilerinin Resmî Gazetede yayımlanacağına ilişkin hususlar İçtüzükte gösterilir.*
*(4) Komisyonlar arasındaki içtihat farklılıkları, bağlı oldukları bölümler; bölümler arasındaki içtihat farklılıkları ise Genel Kurul tarafından karara bağlanır. Buna ilişkin diğer hususlar İçtüzükle düzenlenir.*
*(5) Davadan feragat hâlinde, düşme kararı verilir."* şeklindedir. 6216 sayılı "Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 13, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

36 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, §68-69.

37 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 212.

rin ise İçtüzük ile düzenlenen karar biçiminin muhtemelen AİHM uygulamasından esinlenerek öngörüldüğünü belirtilmiştir.[38] Yazar ayrıca, AYM İçtüzüğü'nün 75/1. hükmü uyarınca pilot karar verildikten sonra benzer nitelikteki başvuruların idari makamlar tarafından çözümlenmemesi halinde söz konusu başvuruların Mahkeme tarafından topluca görülerek karara bağlanması yetkisinin tazminat komisyonları şeklindeki uygulamalara kanuni bir temel kazandırdığının kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.[39]

Pilot karar usulü ile ilgili olarak Mahkeme, ihlalin yapısal bir sorundan kaynaklandığının tespiti ile bu sorunun başka başvurulara, bir diğer ifadeyle yeni ihlallere sebebiyet verdiğinin anlaşılması veya verebileceğinin öngörülmesi halinde sadece somut olay bakımından alınan bir ihlal kararının temel hak ve özgürlüklere yönelik gerçek bir koruma sağlamaktan uzak kalacağına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, re'sen veya Adalet Bakanlığının ya da başvurucunun istemi üzerine pilot karar usulünü başlatabileceğini ve yapısal sorunun tespiti ile makul çözüm önerilerinin ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme, pilot karar usulünün en önemli amacının benzer başvuruların tamamının ihlalle sonuçlanması yerine idari mercilerce çözüme kavuşturulması sayesinde ihlalin kaynağının ortadan kaldırılarak yapısal sorunun düzeltilmesinin sağlanması olduğunu ifade etmiştir. Pilot kararda belirtilen yapısal sorunun ortadan kaldırılması ve benzer başvuruların çözüme kavuşturulması için belirli bir süre öngörüp bu süre zarfında diğer başvuruların incelenmesini erteleme yetkisine sahip olan Mahkeme, ilgililerin erteleme kararı hakkında bilgilendirilmesine de karar verecektir. Buna karşın Mahkeme tarafından öngörülen süre içinde yapısal sorunun ve bu kapsamda kalan başvuruların ilgili mercilerce çözülmemesi halinde benzer nitelikteki başvuruların artık topluca karara bağlanması mümkün olacaktır.[40] Nitekim örnek olarak Mahkeme, Ülkü Tunca ve diğerlerinin başvurusuna ilişkin olarak verdiği kararda 136 adet başvuruyu ele almıştır.[41]

Ülkü Tunca ve diğerlerinin başvurusuna ilişkin karar konusu olayda başvurucular, yüksek miktarda prim ödemelerine rağmen daha düşük miktarda prim ödeyenlerle aynı miktarda emekli aylığı almak zorunda bırakıldıklarını iddia etmişlerdir. Bu çerçevede başvurucular, 6111 sayılı Kanun'un 53. maddesi ile 506

---

38 Tolga Şirin, "Üçüncü Yılda Bir Bilanço: Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Usulünün ve Kararlarının Değerlendirilmesi" Kamu Hukukçuları Platformu "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru" başlıklı V. Toplantı, (2015): 133; Tolga Şirin, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı,* (İstanbul: On İki Levha Yayını, 2015), 247; Tolga Şirin, *Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Usul Hukuku,* (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını, 2019), 277*;* Benzer görüş için bkz. Osman Doğru, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi,* (İstanbul: Legal Yayınevi, 2013), 95.

39 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti,* 632, 646.

40 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, §69-72, Erişim Tarihi: Ağustos 13, 2022, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22418.

41 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 213.

sayılı Kanun'un geçici 20. maddesine eklenen fıkra doğrultusunda T. Vakıflar Bankası T.A.O. Memur ve Hizmetlileri Emekli Sağlık Yardım Sandığı Vakfına ödenen primlere el konulduğunu ileri sürmüştür. Başvurucular, söz konusu kanuni düzenlemenin devam eden davalara da uygulanmasına ilişkin hükmünün İş Mahkemelerinde açtıkları alacak davalarının dayanağı olan ve lehe olan Yargıtay içtihatlarını uygulanamaz hale getirdiğini ve sonradan çıkarılan Kanun'la devam eden yargı süreçlerine müdahale edildiğini belirtmiştir. Sonuç olarak başvurucular, kendilerinden tahsil edilen primlerin yarısının emekli aylıklarına yansıtılmadığını belirterek Anayasa'da güvence altına alınan adil yargılanma, mülkiyet ve sosyal güvenlik haklarının ihlal edildiğini ileri sürerek anılan Kanun hükmünün iptali[42] ve tazminat taleplerinde bulunmuşlardır. Mahkeme; taraflar arasında yargılama başladıktan sonra gerçekleşen yasamanın müdahalesinin davaların esasına ilişkin sonucu belirlemesi şeklindeki müdahale sonucunda başvurucuların davalarını kazanmalarının imkansız hale geldiğini, oysa davaların açıldığı tarihte yerleşik içtihat çerçevesinde başvurucuların davalarını kazanmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Buna karşın Mahkeme, öngörülebilir olmayan müdahalenin meşru kabul edilemeyeceği, müdahale sonucunda davalı Vakfın başvuruculara nazaran önemli ölçüde avantajlı hale geldiği, bu şekilde yararlar dengesinin başvurucular aleyhine bozulduğu ve bu durumun silahların eşitliği hakkına yönelik orantısız bir müdahale oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Mahkeme, tespit edilen ihlal sonucunda başarı şansı yüksek olan davalarını kaybeden başvurucuların sadece ihlal tespitiyle giderilemeyecek zararlara uğradıkları açık olduğu tespit edilen ihlal nedeniyle her bir başvurucu için bilirkişi raporları da nazara alınarak hakkaniyet temelinde belirlenen tazminatların başvuruculara ödenmesi gerektiğine karar vermiştir.[43]

## A. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARINDA TESPİT EDİLEN YAPISAL SORUNLAR

Doktrinde Köküsarı, Anayasa Mahkemesi kararlarında tespit edilen yapısal sorunlara ve sorunların niteliğine ilişkin yapmış olduğu sınıflandırmada, sınır dışı etmeye dair yapısal sorunun kanuni değişiklik ihtiyacından kaynaklandığını, uzun süreli yargılamalara ilişkin yapısal sorunun ise kanun değişikliğini gerektirmemesine rağmen idari veya yargısal uygulamalardan doğduğunu ileri sürmüştür. Yazar, yargısal uygulamalardan dolayı ortaya çıkan uzun süreli yargılamalara

[42] Mahkeme, söz konusu kararda kanun hükmünün iptali talebine ilişkin olarak kabul edilebilirlik veya esas yönünden herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Buna karşın Mahkeme, iptali talep edilen kanun hükmünün E. 2011/42 sayılı dosya kapsamında Anayasaya aykırılık iddiasının incelendiği 09.05.2013 tarihli Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu'nun kararının ilgili kısımlarına yer vermiştir. AYM Kararı, Başvuru No: 2012/928, 11.12.2014, §28, Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/928.

[43] AYM Kararı, Başvuru No: 2012/928, 11.12.2014, §31, 85, 90, Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/928.

çözüm olarak yeni bir hukuki yolun veya kurumun öngörülmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın yazar, yapısal soruna ilişkin bir kanun değişikliğinin çözüm olarak kabul edilebilmesi için hak ihlalinin kaynağının bir kanun olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda yazar, bir konudaki kanun eksikliğinden dolayı çok sayıda hak ihlalinin ortaya çıkması durumunda çözümün yasama organı tarafından hukuki boşluğun doldurulması ile mümkün olduğunu vurgulamıştır.[44] Mahkeme tarafından tespit edilen yapısal sorunlara ilişkin öngörülen çözümler, genel anlamda mevzuat değişikliği veya etkili bir başvuru yolunun oluşturulması şeklinde olmaktadır.[45]

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlarda tespit edilen yapısal sorunların ayrı birer başlık altında ele alınması yararlı olacaktır. 2022 yılı itibarıyla Mahkeme tarafından verilmiş beş pilot karar bulunmaktadır. Buna karşın Mahkeme'nin pilot karar dışında vermiş olduğu kararlarında da yapısal sorunlara işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yapısal sorun olarak tespit edilen hususların anlaşılması açısından hem pilot kararlar hem de yapısal sorunların belirtildiği diğer kararlar inceleme konusu yapılacaktır. Özellikle etkili başvuru hakkına ilişkin yapısal sorun değerlendirmeleri açısından bazı kararlarda birden fazla hak ve özgürlüğün ihlal edildiğine hükmedilmiştir.

### 1. Kanunilik ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri Ölçütüne Aykırı Müdahaleler

1982 Anayasası'nın *"Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması"* kenar başlıklı 13. maddesi uyarınca hak ve özgürlüklere getirilecek kısıtlamaların kanunilik, hakkın özüne dokunma yasağı, Anayasanın lafzı ve ruhu, demokratik toplum düzeninin gerekleri, ölçülülük ve laik Cumhuriyetin gerekleri şeklindeki ölçütlere uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi kararlarında tespit edilen yapısal sorunlara ilişkin olarak kanunilik ilkesi kapsamında belirlilik ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütleri hakkında önemli değerlendirmeler yapılmıştır.

#### a. Kanunilik Ölçütüne Aykırı Müdahaleler

Bir gösteri yürüyüşüne katılması nedeniyle terör örgütüne üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme suçundan mahkûm edilen başvurucunun toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi bir pilot karar vermiştir. Söz konusu pilot kararda, terör örgütüne üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme isimli suçun düzenlendiği 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "*Suç işlemek amacıyla örgüt kurma"* kenar başlıklı 220. maddesinin 6. fıkrası, kanunilik ilkesi kapsamında belirlilik unsuru açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu düzenleme: "*Örgüte üye olmamakla birlikte örgüt*

[44] Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 226, 228, 232.

[45] Doğru, *Bireysel Başvuru Rehberi,* 95.

*adına suç işleyen kişi, ayrıca örgüte üye olmak suçundan da cezalandırılır. Örgüte üye olmak suçundan dolayı verilecek ceza yarısına kadar indirilebilir. Bu fıkra hükmü sadece silahlı örgütler hakkında uygulanır.*" şeklindedir.[46]

Anayasa Mahkemesi, söz konusu pilot kararda AİHM tarafından verilmiş olan Işıkırık / Türkiye kararına atıf yaparak kanunilik ölçütüne ilişkin unsurlara değinmiştir. Mahkeme, müdahalenin hukuka uygun ve kanunla öngörülmüş olması için ilgili kişiler için erişilebilir ve eylemin yol açabileceği sonuçları makul olan derecede öngörülebilir olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müdahale kapsamında kamu mercileri tarafından keyfî olarak veya herhangi bir tarafın zararına olacak şekilde kapsamlı biçimde uygulanmasına karşı bir koruma tedbiri sağlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. AİHM, başvuru konusu müdahalenin dayanağı olan 5237 sayılı Kanun'un 220/6. düzenlemesinin erişilebilir olduğunu kabul etmiştir. Buna karşın AİHM, söz konusu hükmün yasa dışı örgüt üyeliği statüsünü gerçek üyeliği kanıtlayan somut deliller sunulmasına gerek duyulmaksızın yalnızca kişinin o örgüt adına eylemde bulunmasına bağladığını ve buna ek olarak söz konusu hükümde "*yasa dışı bir örgüt adına*" ifadesinin anlamına dair bir açıklama getirilmemesinden dolayı öngörülebilir olmadığını belirtmiştir. Söz konusu hükmün yerel mahkemeler tarafından başvuranların zararına olacak şekilde geniş kapsamlı yorumlandığına dikkat çeken AİHM, kamu makamlarının keyfî müdahalelerine karşı yeterli düzeyde koruma sağlanmadığını da eklemiştir. AİHM, bu kapsamda verilen mahkumiyet kararlarının çarpıcı düzeyde ağır ve bu kişilerin davranışlarıyla ciddi şekilde orantısız olduğunu ve ifade ve toplanma özgürlüğü haklarının kullanılması üzerinde ciddi bir caydırıcı etki yaratacağını vurgulamıştır. Sonuç olarak AİHM, söz konusu hükmün uygulanışının öngörülebilir olmadığı ve toplanma özgürlüğüne yönelik keyfi müdahaleye karşı yasal koruma sağlanmadığı sonucuna ulaşmıştır.[47]

Anayasa Mahkemesi; içerik, amaç ve kapsam itibarıyla belirlilik ölçütüne uygun olmayan söz konusu hükmün Anayasa'nın 34. maddesi ile korunan toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına yönelik keyfî müdahaleye karşı başvurucuya hukuki bir koruma sağlayamadığını vurgulamıştır. Sonuç olarak Mahkeme, söz konusu hükmün uygulanmasından kaynaklanan terör örgütüne üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme suçundan mahkûmiyet şeklindeki müdahalenin kanunilik ölçütünü karşılamadığı gerekçesiyle toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir.[48] Söz konusu pilot kararda; ihlalin bizzat kanun hükmünün lafzına dayalı yapısal bir sorundan ve derece mahkemelerinin kanuna ilişkin geniş yorumundan kaynaklandığı belirtilmiştir.

46 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

47 AİHM kararı, Başvuru No: 41226/09, 14.11.2017, §56-70; AYM Kararı, Başvuru No: 2014/6548, 10.06.2021, §55.

48 AYM Kararı, Başvuru No: 2014/6548, 10.06.2021, §116.

Bu bağlamda karar konusu başvuru bağlamında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi Anayasal koruma altında bulunan temel hak ve özgürlükler ile bağlantılı olarak örgüt üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme suçundan mahkumiyet kararı verilen pek çok dosyanın Anayasa Mahkemesi önünde bireysel başvuru konusu yapıldığı belirtilmiştir.[49] Doktrinde Göztepe, kanunilik şartı gerçekleşmediği için verilen ihlal kararlarında kanuni düzenleme gerekliliğinin vurgulanmasının ve söz konusu kararların hem Adalet Bakanlığı hem de TBMM'ye bu vurgularla iletilmesinin gelecekteki hak ihlallerini engelleyici bir nitelik taşıyacağını vurgulamıştır.[50]

### b. Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Aykırı Müdahaleler

Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerlerinin başvurusuna ilişkin pilot kararda demokratik toplum düzeninin gerekleri ölçütü ile ilgili önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Kararda 5651 sayılı Kanun'un 9. maddesinde yer alan düzenlemeye dayanılarak çevrim içi ortama yönelik müdahalelerin demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olması ve Anayasa'nın 26. maddesinde yer alan ifade özgürlüğünün ihlaline yol açılmaması için yapılacak yeni kanuni düzenlemelerde yer alması gereken asgari standartlara değinilmiştir.[51] Bu bağlamda

---

49 AYM Kararı, Başvuru No: 2014/6548, 10.06.2021, §131.

50 Ece Göztepe Çelebi, "Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcra Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı.", *Anayasa Yargısı Dergisi,* 33, 2016: 112.

51 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'un "İçeriğin yayından çıkarılması ve erişimin engellenmesi" kenar başlıklı 9. maddesi: *"(1) İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğini iddia eden gerçek ve tüzel kişiler ile kurum ve kuruluşlar, içerik sağlayıcısına, buna ulaşamaması hâlinde yer sağlayıcısına başvurarak uyarı yöntemi ile içeriğin yayından çıkarılmasını isteyebileceği gibi doğrudan sulh ceza hâkimine başvurarak içeriğin çıkarılmasını ve/veya erişimin engellenmesini de isteyebilir.*
*(2) İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle kişilik haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişilerin talepleri, içerik ve/veya yer sağlayıcısı tarafından en geç yirmi dört saat içinde cevaplandırılır.*
*(3) İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle kişilik hakları ihlal edilenlerin talepleri doğrultusunda hâkim bu maddede belirtilen kapsamda içeriğin çıkarılmasına ve/veya erişimin engellenmesine karar verebilir.*
*(4) Hâkim, bu madde kapsamında vereceği erişimin engellenmesi kararlarını esas olarak, yalnızca kişilik hakkının ihlalinin gerçekleştiği yayın, kısım, bölüm ile ilgili olarak (URL, vb. şeklinde) içeriğe erişimin engellenmesi yöntemiyle verir. Zorunlu olmadıkça internet sitesinde yapılan yayının tümüne yönelik erişimin engellenmesine karar verilemez. Ancak, hâkim URL adresi belirtilerek içeriğe erişimin engellenmesi yöntemiyle ihlalin engellenemeyeceğine kanaat getirmesi hâlinde, gerekçesini de belirtmek kaydıyla, internet sitesindeki tüm yayına yönelik olarak erişimin engellenmesine de karar verebilir.*
*(5) Hâkimin bu madde kapsamında verdiği içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi kararları doğrudan Birliğe gönderilir.*
*(6) Hâkim bu madde kapsamında yapılan başvuruyu en geç yirmi dört saat içinde duruşma yapmaksızın karara bağlar. Bu karara karşı 4/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu hükümlerine göre itiraz yoluna gidilebilir.*
*(7) Erişimin engellenmesine konu içeriğin yayından çıkarılmış olması durumunda hâkim kararı kendiliğinden hükümsüz kalır.*
*(8) Birlik tarafından ilgili içerik ve yer sağlayıcılar ile erişim sağlayıcıya gönderilen içeriğin çıkarıl-*

yapılması gereken hukuki düzenlemenin öncelikle öngörülebilir olması ve erişimin engellenmesi usulünün kapsamı ile hukuki niteliğinin yeterli açıklıkta ve netlikte olacak şekilde yeniden ele alınması gerekmektedir. İkinci olarak; erişimin engellenmesi usulünün kapsamı belirlenirken internetin sınırlandırılmasını düzenleyen kanunların olabildiğince dar bir uygulama alanına izin verecek şekilde tasarlanması ve kullanımının acil bir toplumsal ihtiyacın gerekli kıldığı durumlara özgülenmiş olmasına dikkat edilmelidir. Üçüncü şart uyarınca hukuki nitelik açısından koruma tedbiri olarak kabul edilmesi halinde erişimin engellenmesi usulü bağlamında 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda koruma tedbirine ilişkin ilgili hükümlere uygun yargılama yapılmalı ve erişimin engellenmesi tedbirinin akıbeti, tedbir kararını müteakiben yapılacak çelişmeli yargılamada belirlenmelidir. Dördüncü şart kapsamında erişimin engellenmesi şeklinde müdahalenin usuli güvenceleri içermesi gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu usuli güvenceler özetle; erişimin engellenmesi kararından etkilenen kişilerin savunmalarını ortaya koyma imkanı bulabilmeleri, hukuki dinlenilme ile çelişmeli yargılama hakkına sahip olmaları ve itiraz mercii tarafından verilen kararların istinaf veya temyiz mercii denetimine açılması şeklindedir. Son olarak orantısız ve keyfî uygulamaların önüne geçilebilmesi için getirilecek hükümlerde erişimin engellenmesi kararının zorunlu veya istisnai bir tedbir, bu yolun başvurulabilecek en son çare ya da alınabilecek en son önlem olduğu ve yapılacak düzenlemede internete erişimin engellenmesi tedbirine başvurmadan önce etki değerlendirmesi yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu etki değerlendirmesi kapsamında internet içeriğine erişimin engellenmesinin gecikmeksizin haklı çıkarılması ve kullanılacak araç ile ulaşılmak istenen meşru amaç arasında makul bir dengenin sağlanması yükümlülüğü öngörülmelidir. Ayrıca bu kapsamda erişimin engellenmesi yöntemi dışında alternatif araçlara yer verilmelidir.[52]

---

*ması ve/veya erişimin engellenmesi kararının gereği derhâl, en geç dört saat içinde ilgili içerik ve yer sağlayıcılar ile erişim sağlayıcı tarafından yerine getirilir.*
*(9) Bu madde kapsamında hâkimin verdiği içeriğin çıkarılması ve/veya erişimin engellenmesi kararına konu kişilik hakkının ihlaline ilişkin yayının başka internet adreslerinde de yayınlanması durumunda ilgili kişi tarafından Birliğe müracaat edilmesi hâlinde mevcut karar bu adresler için de uygulanır.*
*(10) İnternet ortamında yapılan yayın içeriği nedeniyle kişilik hakları ihlal edilenlerin talep etmesi durumunda hâkim tarafından, başvuranın adının bu madde kapsamındaki karara konu internet adresleri ile ilişkilendirilmemesine karar verilebilir. Kararda, Birlik tarafından hangi arama motorlarına bildirim yapılacağı gösterilir.*
*(11) Sulh ceza hâkiminin kararını bu maddede belirtilen şartlara uygun olarak ve süresinde yerine getirmeyen içerik, yer ve erişim sağlayıcıların sorumluları, beş yüz günden üç bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır."* şeklindedir. 5651 sayılı "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5651&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

52 Mahkeme bu şartla ilgili olarak çoğu zaman hukuka aykırı içerik nedeniyle asıl sorumlu olan içerik ve yer sağlayıcılara ulaşılamadığı için internetin anonim kalmayı kolaylaştıran özelliğinden dolayı bu ortamda üretilen sınırsız içerik ve çoğu zaman mağdur ve failin aynı yargı yetkisi içinde bulunmaması gibi unsurların suç ve suçluların takibini zorlaştırdığını, adli ve idari mekanizmaların devreye sokulmasını güçleştirdiğini, maliyetlerini artırdığını ve bazı durumlarda sonuç almayı imkansız kıldığına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Mahkeme kamu makamlarına, erişimin engellenmesi tedbirinin alındığı her durumda soruşturma açması ve çelişmeli bir yargılama yürütmesi şeklinde bir yükümlü-

Süleyman Başmeydan başvurusuna ilişkin verilen kararda hükmün açıklanmasının geri bırakılması[53] ile müsadereye ilişkin hükümlerin uygulanması aşamasında bir belirsizliğe işaret edilmiştir. Mahkeme, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının kesinleştirilmesiyle birlikte infazına girişilmesi nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği sonucuna varmış ve ihlalin ilgili kanun hükmündeki belirsizlikten kaynaklandığına karar vermiştir. Buna karşın mülkiyet hakkının ihlaline yol açan söz konusu belirsizliğin nasıl giderileceği, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verildiği takdirde el konulan eşya ile ilgili olarak 5237 sayılı Kanun'un 54. maddesinin (1) ve (4) numaralı fıkraları[54] kapsamında olup olmadığına göre nasıl bir karar verileceği, yine hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının verildiği hallerde el koyma tedbirinin devamı veya sona erdirilmesi ya da müsadere kararına karşı nasıl ve ne şekilde kanun yoluna başvurulacağı, müsadere tedbirinin ne zaman uygulanacağı, bir an önce uygulanmasının zorunlu olduğu durumlarda tazminat dahil çeşitli mekanizmalar öngörülmek suretiyle mülk sahibinin haklarının nasıl korunacağı gibi hususları belirlemenin yasama organının takdirinde olduğunu ifade eden Mahkeme, yapılan düzenlemenin ve uygulamanın Anayasa'nın 35. maddesinde öngörülen mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin gereklilikleri sağlamasının ve bu çerçevede yeterli usul güvencelerini içermesinin zorunlu olduğunu vurgulamıştır.[55] Söz konusu karar, doktrinde "*pilot karar benzeri*"[56] veya "*yol gösterici karar*"[57] olarak nitelendirilmiştir. Mahkeme, aynı soruna ilişkin başka bir kararında daha önce tespit edilmiş

lük yüklenemeyeceğini belirtmiştir. AYM Kararı, Başvuru No: 2018/14884, 27.10.2021, §137, Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/14884.

53 5271 sayılı Kanun'un *"Hükmün açıklanması ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması"* başlıklı 231. maddesinin ilgili kısımları: "*"... (5) Sanığa yüklenen suçtan dolayı yapılan yargılama sonunda hükmolunan ceza, iki yıl(2) veya daha az süreli hapis veya adlî para cezası ise; mahkemece, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilir. Uzlaşmaya ilişkin hükümler saklıdır. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması, kurulan hükmün sanık hakkında bir hukukî sonuç doğurmamasını ifade eder..."* şeklindedir. 5271 sayılı "Ceza Muhakemesi Kanunu" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

54 5237 sayılı Kanun'un *"Eşya müsaderesi"* başlıklı 54. maddesinin ilgili kısımları: *"(1) İyiniyetli üçüncü kişilere ait olmamak koşuluyla, kasıtlı bir suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen ya da suçtan meydana gelen eşyanın müsaderesine hükmolunur. Suçun işlenmesinde kullanılmak üzere hazırlanan eşya, kamu güvenliği, kamu sağlığı veya genel ahlak açısından tehlikeli olması durumunda müsadere edilir. Eşyanın üzerinde iyiniyetli üçüncü kişiler lehine tesis edilmiş sınırlı ayni hakkın bulunması hâlinde müsadere kararı, bu hak saklı kalmak şartıyla verilir.*
*...*
*(4) Üretimi, bulundurulması, kullanılması, taşınması, alım ve satımı suç oluşturan eşya, müsadere edilir..."* şeklindedir. 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

55 AYM Kararı, Başvuru No: 2015/6164, 20.06.2019, §62, 72, 73.

56 Pilot karar benzeri veya yarı-pilot kararları, doğrudan pilot kararın verilmediği buna karşın yapısal sorunların tespit edildiği kararlar şeklinde kısaca tanımlamak doğru olacaktır. Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 191.

57 Yol gösterici kararları, hüküm kısmında ihlalin giderilmesi için alınması gereken bireysel ve genel tedbirlere yer verilen kararlar olarak tarif etmek mümkündür. Şirin, *Bireysel Başvuru Usul Hukuku,* 272-275.

ve keyfîyetin bildirildiği yapısal bir sorunun çözümü için yeniden yasama organına bildirimde bulunulmasına gerek görülmediğini belirtmiştir.[58]

Anayasa Mahkemesi hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun bizatihi kendisinin mevcut sistemde kamu gücünü kullanan organlarca gerçekleştirilen keyfî müdahaleleri engelleyemediği ve sebep olduğu hak ihlallerinin sonlandırılabilmesi için söz konusu kanuni düzenlemelerin TBMM tarafından gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.[59]

Anaya Mahkemesi, 5502 sayılı Kanun'un 28. maddesi uyarınca vekalet ücreti hakkı tanınan başvurucuya yapılan ödemelerin 666 sayılı KHK'nın ek 12. maddesi bağlamında iptal edilmesine ilişkin başvuruya dair kararında kanunilik ölçütüne ilişkin değerlendirme yapmıştır. Söz konusu kararda Mahkeme, 666 sayılı KHK hükmü doğrultusunda mülkiyet hakkına yapılan müdahale açısından TBMM tarafından Bakanlar Kuruluna açık bir yetki tanınsa bile KHK ile mülkiyet hakkını sınırlayan düzenleme yapılamayacağını vurgulamıştır. Mahkeme, bu konudaki hak ihlallerinin giderilmesi için söz konusu KHK hükmünün ihlal ettiği alanda kanuni düzenleme yapılması gerektiğini ifade etmiş ve ihlalleri doğuran yapısal sorunun TBMM'ye bildirilmesine hükmetmiştir.[60]

### 2. Makul Sürede Yargılama Hakkının İhlali

Anayasa Mahkemesi, makul sürede yargılanma hakkına ilişkin Nevriye Kuruç başvurusunda bir pilot karar vermiştir.[61] Buna karşın daha önceki bazı kararlarında da makul sürede yargılanma hakkını ihlal eden bazı kamusal eylem ve işlemlerin yapısal birer sorun niteliğinde olduğuna hükmetmiştir.[62] Ayrıca bazı kararlara yazılan karşı oy gerekçelerinde de makul sürede yargılanma hakkı ihlaline ilişkin başvuruların kaynağının en çok karar verilen ihlal kararı türüne konu olan yapısal sorun olduğu belirtilmiştir.[63] Mahkeme, bazı kararlarında ise mahkemele-

---

58 AYM Kararı, Başvuru No: 2018/20063, 30.06.2021, §45.

59 Mahkeme, hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumunun düzenlendiği hükümlerin kanunilik ölçütüne uygun olması açısından gereken hususları genel bir çerçevede belirlemiştir. Söz konusu hususlar özetle; sanığın öncelikle suçlu olduğunun kesinleşmesi, karara karşı etkili başvuru yollarının öngörülmesi, silahların eşitliği ilkesine uygun hareket edilmesi ve keyfi uygulamaların önlenmesi şeklindedir. AYM Kararı, Başvuru No: 2016/1635, 05.07.2022, §177, 193-196.

60 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/1808, 22.01.2021, §55, 66.

61 AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §110-115.

62 AYM Kararı, Başvuru No: 2012/1198, 07.11.2013, §60; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/625, 09.01.2014, §41; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/695, 09.01.2014, §41; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/5890, 06.03.2014, §51; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/99, 20.03.2014, §76; AYM Kararı, Başvuru No: 2012/1145, 15.04.2014 §38; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/700, 15.04.2014 §50; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/2253, 15.04.2014, §34; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/1664, 16.07.2014, §72: AYM Kararı, Başvuru No: 2013/7188, 08.09.2014, §28; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/8492, 08.09.2014, §30; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/5410, 10.03.2015, §31.

63 AYM Kararı, Başvuru No: 2014/11848, 25.07.2017, "Karşıoy Gerekçesi", §2; AYM Kararı, Başvuru No: 2014/13048, 25.07.2017, "Karşıoy Gerekçesi", §2; AYM Kararı, Başvuru No: 2014/14814, 25.07.2017, "Karşıoy Gerekçesi", §2.

rin geçici olarak ortaya çıkan iş yükü artışının yapısal bir soruna dönüştüğünün ve yetkililerin bu hususta gerekenleri yapmadığının söylenemeyeceğine dikkat çekmiş ve makul sürede yargılanma hakkının ihlal edilmediğine hükmetmiştir.[64]

2012 yılında TBMM, uzun yargılamalardan kaynaklanan hak ihlallerine ilişkin tazmin mekanizmasının öngörüldüğü 6384 sayılı Kanun'u kabul etmiştir. Nitekim Kanun gerekçesinde de makul sürede yargılanma hakkına ilişkin olarak AİHM tarafından verilmiş olan Ümmühan Kaplan / Türkiye ve Danespayeh / Türkiye kararlarına atıf yapılmıştır. Söz konusu Kanun ile AİHM'ye yapılmış olan başvuruların tazminat ödenerek çözüme kavuşturulması amacıyla bir tazminat komisyonu kurulması amaçlanmıştır.[65]

AİHM tarafından verilmiş olan Ümmühan Kaplan / Türkiye kararı, makul sürede yargılanma hakkına ilişkin önemli değerlendirmeler içermektedir. Vassilios Athanasiou ve diğerleri / Yunanistan[66] kararına atıf yapan Mahkeme, yargılama süresinin uzunluğundan kaynaklı etkili tazminat taleplerine ilişkin kabul edilmesi gerekli ölçütleri açıklamıştır. Bu bağlamda söz konusu ölçütlerden ilkine göre tazminat davası makul süre içerisinde neticelendirilmelidir. İkinci ölçüt uyarınca, tazminat bedeli ivedi şekilde ödenmelidir. Üçüncü ölçüte göre tazminat davasına ilişkin usul kuralları, adil yargılanma hakkı ve hakkaniyet ilkesine uygun şekilde düzenlenmelidir. Dördüncü ölçüt kapsamında, yargılama giderleri başvurucular üzerinde ağır yük teşkil edecek derecede olmamalıdır. Son olarak ise hükmedilen tazminatın tutarı, Mahkeme'nin benzer olaylarda hükmettiği tazminat tutarının altında kalmamalıdır.[67] AİHM, Danespayeh / Türkiye kararında ise adli davaların süresine ilişkin şikayette bulunmak için yetkili ulusal bir yargı organının bulunmamasından dolayı etkili başvuru hakkının ihlal edildiği ve tespit edilen ihlalin sonlandırılabilmesi için ulusal hukuktaki hükümlerin Sözleşme'nin 13. maddesine uygun hale getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.[68]

Anayasa Mahkemesi, bir kararında 6384 sayılı Kanun ile kurulan Komisyon'un ulaşılabilir olması, ihlal iddiaları yönünden makul bir başarı şansı sunma ve yeterli giderim sağlama şeklinde özelliklerinin bulunması gerektiğini belirtmiş ve sonuç olarak Komisyon'un söz konusu ölçütlere uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır.[69]

---

64 AYM Kararı, Başvuru No: 2013/3202, 06.02.2014, §71, 76, 77; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/3309, 06.02.2014, §71, 78, 79; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/2293, 08.09.2014, §66, 70, 72.

65 17.05.2012 tarihli "Yargılama Sürelerinin Uzunluğu ile Mahkeme Kararlarının Geç veya Kısmen İcra Edilmesi ya da İcra Edilmemesi Nedeniyle Tazminat Ödenmesine Dair Kanun Tasarısı" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 11, 2022, https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0625.pdf.

66 AİHM kararı, Başvuru No: 50973/08, §55, 21.12.2010.

67 AİHM kararı, Başvuru No: 24240/07, §72, 20.03.2012; Serkan Cengiz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Temel Hak ve Özgürlükleri Koruma Standardı Açısından İki Yıllık Anayasa Şikayeti Uygulamasının Değerlendirilmesi", Kamu Hukukçuları Platformu "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru" başlıklı V. Toplantı, (2015): 8.

68 AİHM kararı, Başvuru No: 21086/04, §51, 16.06.2009.

69 Mahkeme, Komisyon'un kişileri mali külfet altına sokmaması ve kişilere makul bir süre içinde doğrudan başvuru imkanı tanıyarak başvuruda kolaylık sağlaması nedenleriyle ulaşılabilir olduğunu ifade etmiş-

Anayasa Mahkemesi, bazı kararlarında 6384 sayılı Kanun[70] ile kurulan Komisyon tarafından mahkeme kararının geç icra edilmesi nedeniyle başvurucunun adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ve bu ihlal sebebiyle talep edilen tazminat tutarının tamamının başvurucuya ödenmesine karar verildiğini ifade etmiştir. Mahkeme kararının geç icra edilmesiyle ortaya çıkan ihlalin giderilmesinin sağlandığını, bundan dolayı ihlalin güncelliğini yitirdiğini belirten Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri süren başvurucuların mağdur statüsünün bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Mahkeme, 6384 sayılı Kanun ile kurulan Komisyon'a ilişkin iç hukuk yolunun AİHM tarafından verilen Ümmühan Kaplan / Türkiye kararında belirtilen nitelikleri taşımadığına veya Komisyon tarafından ödenmesine karar verilen tazminat tutarının kendisine ödenmediği yönünde bir iddianın da ileri sürülmediğini belirtmiştir. Mahkeme, sonuç olarak "*kişi bakımından yetkisizlik*" nedeniyle söz konusu başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.[71] Doktrinde Komisyon'un kurulmasının Mahkeme'nin iş yükünü azaltması açısından olumlu olmasına karşın yargılamaların makul sürede sonuçlandırılmasını sağlamasının mümkün gözükmediği ve bu doğrultuda makul sürede yargılama bağlamında kapsamlı bir reformun gerektiği belirtilmiştir.[72]

Makul sürede yargılanma hakkı ile ilgili olan yapısal sorunlar hakkındaki pilot karar olan Nevriye Suruç başvurusuna ilişkin Mahkeme kararında ise Komisyon'un AİHM ve Anayasa Mahkemesi önünde bulunan ve ilgili kanun hükümlerinin belirlediği tarihlerden önce yapılan başvuruları tasfiyeye yönelik geçici çözümler için öngörüldüğü belirtilmiştir.[73] Bu bağlamda önceden de belirtildiği üzere Mahkeme;

tir. İkinci ölçüt açısından Mahkeme, Komisyonun başvuru konusu işlemi incelemeye, başvuruyu kabul ederek icra edilebilir bir karar verebilmeye, bilgi/belgelere ulaşmaya ve bunları incelemeye yetkili olması, başvurucunun Komisyona bilgi ve belge sunmalarına engel bir durumun bulunmaması, Komisyonun yapısının Kanun ile önceden belirlenmiş olması, özellikle Komisyon kararlarına karşı yargı yolunun açık olması, bu kapsamda adil yargılanma hakkına ilişkin güvencelerin yargılama sırasında sağlanmasının Anayasa'nın 36. maddesi gereği zorunluluk arz etmesi ve Kanun ile bu konuda sınırlama getirilmemiş olması hususlarının bir bütün olarak değerlendirildiğinde söz konusu başvuru yolunun düzenleniş şekli itibarıyla başvurucunun ihlal iddiaları yönünden makul bir başarı şansı sunma kapasitesine sahip olduğunu belirtmiştir. Son olarak Mahkeme, söz konusu başvuru yolunun tazminat ödenmesine imkan tanıması, bu mümkün olmadığında ise başka türlü telafi olanakları sunması nedenleriyle potansiyel olarak yeterli giderim sağlama kapasitesine de sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme'nin 6384 sayılı Kanun'a ilişkin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. AYM Kararı, Başvuru No: 2014/13828, 12.09.2018, §26-34.

70 Kanun'un amacı 2. maddede; *"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılmış bazı başvuruların tazminat ödenmek suretiyle çözümüne dair esas ve usullerin belirlenmesi"* şeklinde belirtilmiştir. 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6384&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

71 AYM Kararı, Başvuru No: 2013/9785, 17.07.2014, §41, 42, 43; AYM Kararı, Başvuru No: 2013/9786, 17.07.2014, §40, 41, 42.

72 Ulaş Karan, *Öğretide ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası* (İstanbul: On İki Levha Yayını, 2018), 235.

73 Komisyon'un yetkisine ilişkin 6384 sayılı Kanun'un *"Süre"* kenar başlıklı 9. maddesi: *"(1) Bu Kanun, 23/9/2012 tarihi itibarıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde kaydedilmiş başvurular hakkında uygulanır.*

yargılamaların uzun sürmesinden kaynaklı ihlaller nedeniyle ortaya çıkan ve yapısal sorun teşkil eden durumun telafi edilebilmesi için kanuni bir düzenlemeye ihtiyaç bulunduğunu ifade etmiştir. Mahkeme, söz konusu düzenlemenin bu konuda başvurulabilecek bir merciinin oluşturulması ve oluşturulacak başvuru yolunun başvuruculara yargılamaların uzun sürmesinden kaynaklı zararlarını tazmin edebilecek nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır.[74]

Doktrinde Yıldırım, 6384 sayılı Kanun uyarınca kurulan Komisyon ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuran kişilere tazminat ödenerek onların mağduriyetinin bir an önce giderilmesinin amaçlandığını ifade etmiştir. Yazar ayrıca, AİHM önündeki Türkiye'nin taraf olduğu binlerce davanın olabildiğince azaltılması ve uluslararası alanda insan haklarının korunması açısından Türkiye'nin mevcut olumsuz algısının önüne geçilmesinin amaçlandığını ileri sürmüştür.[75]

Nevriye Kuruç başvurusuna dair pilot kararda; yeni ihlal kararları verilerek makul sürede yargılanma hakkının ihlali nedeniyle ortaya çıkan mağduriyetlerin tazminat yoluyla giderilmesi sağlansa da bu durumun benzer başvuruların yapılmasını önlemeyeceği gibi makul sürede sonuçlanmayan ve özellikle devam eden yargılamalardan kaynaklanan ihlalleri de sonlandırmayacağına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Mahkeme; bireysel başvurunun ikincilliği ve hukuk sisteminde düzenlenen başvuru yollarının tüketilmesinden sonra başvurulabilecek bir Anayasal başvuru yolu olması da dikkate alınarak yargılamaların uzun sürmesinden kaynaklı ihlaller nedeniyle ortaya çıkan ve yapısal sorun teşkil eden durumun telafi edilebilmesi için kanuni bir düzenleme ve bu konuda başvurulabilecek bir merciinin oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Mahkeme, oluşturulacak

*(2) Birinci fıkradaki süre Cumhurbaşkanınca uzatılabilir."* şeklindedir. Ayrıca *"Anayasa Mahkemesinde bulunan bazı bireysel başvurular hakkında Komisyona müracaat"* kenar başlıklı Geçici 2. maddesi: *"(l) Kanunun 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (a) ve (b) bentleri kapsamında olup, münhasıran bu maddenin yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla Anayasa Mahkemesinde derdest olan bireysel başvurular, başvuru yollarının tüketilmemesi nedeniyle verilen kabul edilemezlik kararının tebliğinden itibaren üç ay içinde yapılacak müracaat üzerine Komisyon tarafından incelenir.*
*(2) Komisyona müracaat, müracaat edenin kimlik bilgileri ile Anayasa Mahkemesine başvuru tarihi ve numarasını içeren imzalı bir dilekçeyle yapılır. Dilekçeye, Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuruya ilişkin form, kabul edilemezlik kararı ve bu kararın tebliğine dair belge ile ihlal iddiasına ilişkin diğer bilgi ve belgeler eklenir.*
*(3) Müracaat evrakındaki eksikliğin giderilmesi için müracaat edene otuz günü geçmemek üzere süre verilir. Bu süre içinde, geçerli bir mazeret olmaksızın eksikliğin tamamlanmaması hâlinde müracaat reddedilir.*
*(4) Bu madde uyarınca Komisyona gelen müracaatlar bakımından 7'nci maddenin birinci fıkrasındaki dokuz aylık süre, on altı ay olarak uygulanır."* şeklindedir. 6384 sayılı "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 12, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6384&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

74 AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §82, 112.

75 Zeki Yıldırım, "6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım", *Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 17, S. 1-2, (2013): 1753.

başvuru yolunun başvurucuların yargılamaların uzun sürmesinden kaynaklı zararlarını tazmin edebilecek nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır.[76]

### 3. İfade ve Basın Özgürlüğünün İhlali

İfade ve basın özgürlüklerinin ihlaline ilişkin yapısal sorunun tespit edildiği pilot karar, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. ve diğerlerinin başvurusu sonucunda verilmiştir. Başvuru tarihinde ulusal gazetelerin yayımcısı olan başvurucular, 195 sayılı Kanun'un 49. maddesi uyarınca resmî ilan ve reklamların kesilmesi yoluyla yaptırım uygulama yetkisine sahip olan Basın İlan Kurumu (Kurum) tarafından gazetelerde yayımlanan haberler ve köşe yazıları nedeniyle çeşitli sürelerde resmi ilan ve reklamlarının kesilmesine karar verilmesinin ifade ve basın özgürlüklerini ihlal ettiğini iddia etmişlerdir.[77] İfade ve basın özgürlüğü açısından Mahkeme, ulusal ölçekte yayın yapan gazetelerin basılı nüshasında veya internet sitesinde yer alan haberlerle ilgili olarak Kurum'un ve devamında asliye hukuk mahkemelerinin dengeleme ölçütlerini çok sıkı şekilde uygulaması ve anılan müdahale biçimini başvurulabilecek son çare olarak görmesi gerekliliğini önceki kararlarında da vurguladığını belirtmiştir. Buna karşın Mahkeme, asliye hukuk hâkimliklerince gereken şekilde bir değerlendirme yapılmaksızın karar verildiğinin anlaşıldığını ve mevcut bireysel başvurulara bakıldığında birbirini tekrarlayan bu tür kararların yapısal bir soruna işaret ettiğine dikkat çekmiştir.[78]

Mahkeme, yapısal sorunun derece mahkemelerinin Anayasa'ya uygun yorum yapmalarına imkan vermeyecek açıklıktaki bir kanun hükmünü uygulamalarının yanı sıra bu uygulama doğrultusunda gerçekleştirilen müdahalenin zorunlu bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığının da gösterilememesi ile ilgili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu kanun hükmü kapsamında verilen cezalara bakıldığında Kurum'a verilen yetkinin basının etik değerlerini düzenleme amacından öteye giderek artık kimi basın mensupları açısından caydırıcı etki yaratabilecek bir cezalandırma aracına dönüştüğüne dikkat çeken Mahkeme, bu durumun yapısal bir soruna neden olduğunu vurgulamıştır. Basın özgürlüğü alanında benimsenecek devlet politikasının önemli bir parçası olan kanuni düzenlemeleri yapmanın yasama organının takdirinde olduğunu ifade eden Mahkeme, söz konusu kanun hükmü uyarınca basın özgürlüğüne ilişkin müdahalelerin Anayasa'nın 13. maddesi doğrultusunda demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olması ve ifade özgürlüğünün ihlaline yol açılmaması için kanun değişikliği yapılması gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu kanuni düzenleme kapsamında yaptırım koşullarının çerçevesinin çizilmesi, belirli bir açıklık ve kesinlikte olan ifadelerle kanun maddesi şekli ve maddi yönden yeniden düzenlenmesi, ilgili kuralların olabildiğince dar bir

[76] AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §112.

[77] AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, §7, 8.

[78] AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, §105, 106.

uygulama alanına izin verecek şekilde tasarlanması[79] ve kullanımının acil bir toplumsal ihtiyacın gerekli kıldığı durumlara özgülenmiş olması, kamusal makamlar için nasıl bir müdahale yetkisi doğacağının belirli bir kesinlik ölçüsünde ortaya konması, basının etik niteliklerini artırmaya yönelik sunduğu korumanın sınırların netleştirilmesi ve hangi eylemlerin bu nitelikleri ihlal edeceği konusunda bir ölçüt veya eşik değer belirlenmesi gibi ölçütlerin oluşturulması, yaptırım kararlarına karşı itiraz yolu düzenlenirken uygulamada çoğunlukla hakem sıfatıyla baktıkları anlaşılan derece mahkemelerinin bu davalara hangi sıfatla bakacaklarının ve bu kapsamda da uygulayacakları yargılama usulünün kapsamının net bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.[80]

Mahkeme, pilot karar dışında bazı kararlarında da ifade veya basın özgürlüklerinin ihlallerine ilişkin yapısal sorunların varlığına değinmiştir. Ceza infaz kurumlarında tutuklu ya da hükümlü olarak bulunan kişilerin satın aldığı süreli yayınların kendilerine teslim edilmemesi nedeniyle ifade özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasına ilişkin olarak Mahkeme, tutuklu veya hükümlülerin ücreti karşılığında süreli yayınlara erişiminin ifade özgürlüklerini kullanmaları açısından önem taşıdığını ve bu doğrultuda söz konusu süreli yayınların daha etkin bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme tutuklu ve hükümlüler arasında farklı uygulamaların doğmasını engelleme potansiyeli barındıracak bir mekanizmanın kurulmasına ihtiyaç bulunduğunu, aynı konuda çok sayıda ihlal kararı verilmiş olmasına karşın

---

79 Mahkeme, söz konusu dar uygulama kapsamında çatışan haklar arasında dengelemeye ilişkin ölçütleri belirlemiştir. Söz konusu ölçütler;
- Haber veya makalede yer alan ifadelerin kim tarafından dile getirildiği,
- Hedef alınan kişinin kim olduğu, kamuoyunda tanınırlık derecesi ile ilgili kişinin önceki davranışları, basının sıkı denetiminde olup olmadığı, katlanması gereken, kabul edilebilir eleştiri sınırlarının sade bir vatandaş ile karşılaştırıldığında daha geniş olup olmadığı,
- Haber veya makalenin konusu, bunlarda kullanılan ifadelerin türü, yayının içeriği, şekli ve sonuçları,
- Haber veya makalenin yayımlanma şartları,
- Yayında kamu yararı bulunup bulunmadığı, genel yarara ilişkin bir tartışmaya katkı sağlayıp sağlamadığı, kamuoyu ile diğer kişilerin düşünce açıklamaları karşısında sahip oldukları hakların ağırlığı,
- Kamuyu bilgilendirme değeri, toplumsal ilginin varlığı ve konunun güncel olup olmadığı,
- Haber veya makalede yer alan ifadelerin olgusal temele dayalı olup olmadığı, ihtilaflı açıklamanın somut unsurlarla yeterince desteklenip desteklenmediği,
- Başkalarının şöhret ve haklarının zarar görme ihtimalinin bulunduğu durumlarda başta meslek ahlakına saygı gösterme, doğru ve güvenilir bilgi verecek şekilde ve iyi niyetli olarak hareket etme ödevi olmak üzere basın mensuplarının kendiliğinden uymaları gereken zorunlu sınırlara, ödev ve sorumluluklara uygun davranıp davranmadığı,
- Haber veya makalede dile getirilen düşüncelere cevap verme imkanının bulunup bulunmadığı,
- Haber veya makalenin hedef aldığı kişilerin hayatı üzerindeki etkilerinin somut olaya uyduğu ölçüde öncelikle BİK tarafından gözetilerek bu ölçütlere uygun bir değerlendirme yapılması şeklindedir. Mahkeme, BİK kararlarına karşı itiraz mercii konumunda olan asliye hukuk hakimliklerinin de öncelikle BİK'in belirtilen ölçütlere uygun bir değerlendirme yapıp yapmadığını incelemesi, varsa eksik hususları gidermesinin beklendiğini, ayrıca asliye hukuk hakimliklerince olaya konu haberin ağırlığı ile verilen ceza arasında orantılılık ilişkisinin kurulması gerektiğini de belirtmiştir. AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, §102.

80 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, §110.

bu nitelikteki müdahalelerin ve bunlara karşı yapılan bireysel başvuruların devam ettiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, idarenin mevcut uygulamaları ile infaz hâkimliklerinin söz konusu uygulamalarının hakkaniyete uygunluğunu sağlamakta yaşadıkları güçlük birlikte değerlendirildiğinde süreli yayınların ceza infaz kurumlarına kabul edilmesine ilişkin mevcut sistemde uygulamadan kaynaklanan idari ve hukuki düzenleme yapılmasını gerektirecek nitelikte bir yapısal sorun bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.[81] Doktrinde Göztepe, söz konusu yapısal sorun bağlamında ifade özgürlüğünün sınırlanması sebeplerinin kanuni düzenlemelerde tüketici şekilde sayılması ve bu sebepler dışında idareye bir takdir yetkisi bırakılmaması şeklinde bir çözümün yararlı olabileceğini ileri sürmüştür.[82]

Mahkeme, radyo yayını yapmak amacıyla yapılan başvuruların sıralama ihalesi yapılamadığı için reddedilmesinin, düşüncenin iletilmesini ve dolaşımını gerçekleştiren yayın hakkını olumsuz olarak etkileyen yapısal bir sorun olduğuna hükmetmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, Anayasa kurallarının ve kanunların emredici hükümlerine rağmen karasal radyo yayıncılığı organize edilerek bu alanda frekansların hakkaniyete uygun bir yöntemle tahsislerinin sağlanması suretiyle düzen kurulmadığı takdirde söz konusu yapısal sorunun ifade ve basın özgürlüklerinin devamlı ihlali anlamına geleceğini vurgulamıştır.[83]

### 4. Etkili Başvuru Hakkının Bulunmaması

Anayasa Mahkemesi, Y.T. başvurusuna dair vermiş olduğu pilot kararda kötü muamele yasağı,[84] Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerleri başvurusuna ilişkin pilot kararında ifade ve basın özgürlüğü,[85] Nevriye Kuruç başvu-

[81] Mahkeme, yapısal soruna ilişkin çözüm olarak öngördüğü hukuki düzenlemelerin taşıması gereken ölçütleri ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Bu bağlamda birinci ölçüt kapsamında, tutuklu veya hükümlü, ceza infaz kurumlarında bulunan emanet hesabına yatırılan paradan karşılanması koşuluyla herhangi bir yayının kurumca satın alınarak kendisine verilmesini isteyebilmelidir. İkinci ölçüte göre; resmî kurumlar, üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile Cumhurbaşkanı tarafından vergi muafiyeti tanınan vakıflar ve kamu yararına çalışan dernekler tarafından çıkarılan gazete, kitap ve basılı yayınlar mahkemelerce yasaklanmamış olması koşuluyla tutuklu veya hükümlülere ücretsiz olarak ve serbestçe verilmelidir. Üçüncü ölçüt uyarınca tutuklu veya hükümlü, kurum kütüphanesinden serbestçe yararlanma imkanına sahiptir. Dördüncü ölçüt doğrultusunda tutuklu veya hükümlü, mensup olduğu dinin bayram günlerinde, yılbaşında ve nüfus kaydında belirtilen doğum günlerinde dışarıdan kargo yoluyla gönderilen ya da ziyaretçileri tarafından hediye olarak getirilen kitapları kabul etme hakkına sahiptir. Son olarak eğitim ve öğretimine devam eden tutuklu veya hükümlünün ders kitapları, herhangi bir engelleme olmadan kendisine verilmelidir. AYM Kararı, Başvuru No: 2016/12936, 27.03.2019, §38, 57, 59, 60; AYM Kararı, Başvuru No: 2017/20009, 12.01.2022, §41, 45, 48, 49.

[82] Ece Göztepe, "Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi'nin Doğrudan ve Dolaylı "Çağrı Kararları" Üzerine Bir İnceleme.", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 38, S. 1, (2021): 74.

[83] AYM Kararı, Başvuru No: 2014/11028, 18.10.2017, §65, 67; AYM Kararı, Başvuru No: 2015/13819, 10.01.2018, §22, 24; AYM Kararı, Başvuru No: 2015/3369, 08.02.2018, §22, 24; AYM Kararı, Başvuru No: 2015/7019, 08.02.2018, §22, 24; AYM Kararı, Başvuru No: 2015/14943, 21.02.2018, §22, 24.

[84] AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, §62.

[85] AYM Kararı, Başvuru No: 2018/14884, 27.10.2021, §146.

rusuna dair pilot kararında makul sürede yargılanma hakkı[86] ve Sabri Uhrağ başvurusuna ilişkin kararında ise mülkiyet hakkı[87] ile bağlantılı olarak etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, söz konusu pilot kararlarda etkili başvuru hakkı ile bağlantılı olarak ihlal edildiğine karar verdiği farklı hak ve özgürlüklere ilişkin değerlendirmeler yapmıştır. Değinilen hak ve özgürlüklerle ilgili hususların ayrı başlık altında ele alınacağı daha önce belirtilmiştir.

a. Kötü Muamele Yasağı ile Bağlantılı Olarak Etkili Başvuru Hakkının İhlal Edilmesi

Y.T. başvurusuna ilişkin Mahkeme tarafından verilen pilot kararda, yabancı bir kişinin sınır dışı edilme kararına itiraz hakkıyla ilişkili bir sorun ele alınmıştır. Karara konu başvuruda, Rusya Federasyonu vatandaşı olan başvurucu, dinî inancı ve siyasi görüşü nedeniyle ülkesinden kaçmak zorunda kaldığını, yasal yollarla Türkiye'ye giriş yaptığını ve Türk vatandaşı ile evlendiğini, ülkesine geri gönderilmesi halinde maddi ve manevi bütünlüğünün tehlikeye düşeceğini belirterek idare mahkemelerinde açılan davaların sınır dışı işlemini kendiliğinden durdurma yetkisinin bulunmaması nedeniyle pratikte etkili bir yol olmaktan çıktığını, bu konuda bireysel başvuru dışında etkili yargı yolu bulunmadığını ileri sürmüştür. Mahkeme, söz konusu davada; hakkında sınır dışı etme kararı alınan kişiye ülkesinde karşılaşabileceği risklere yönelik olarak gerçek anlamda bir koruma sağlanabilmesi için bu karara karşı etkili bir karşı çıkma imkanı tanınması gerektiğini ve bu imkanın ise ancak etkili başvuru yolu ile sağlanabileceğini ifade etmiştir. Kararda, etkili başvuru hakkı; Anayasal bir hakkının ihlal edildiğini ileri süren herkese, hakkın niteliğine uygun olarak iddialarını inceletebileceği makul, erişilebilir, ihlalin gerçekleşmesini veya sürmesini engellemeye ya da sonuçlarını ortadan kaldırmaya (yeterli giderim sağlama) elverişli idari ve yargısal yollara başvuruda bulunabilme imkanı sağlanması şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda etkili başvuru hakkı ışığında sınır dışı etme kararlarının bağımsız bir yargı organı tarafından denetlenmesi, bu denetim süresince sınır dışı etme kararlarının icra edilmemesi ve yargılama sürecine tarafların etkili katılımının sağlanması gerektiği belirtilmiştir.[88]

Bireysel başvuru konusu sınır dışı etme işleminin dayandığı 6458 sayılı Kanun'un 53. maddesinin idari mercilere, hakkında sınır dışı etme kararı alınan kişiyi mahkemeye başvurmasına olanak tanımadan ülke dışına çıkarma imkanı tanıdığı ifade edilmiştir. Mahkeme, anılan Kanun'un 54. maddesinin 1. fıkrasının (b), (d) ve (k) bentlerine istinaden sınır dışı edilmelerine karar verilen kişilerin tamamı bakımından uygulandığına ve bu doğrultuda ihlalin bir yasama işlemi olan kanun hükmünden kaynaklandığına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, söz konusu başvurunun 6458 sayılı Kanun'un 53. maddesinde yapılan değişik-

86 AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §99.

87 AYM Kararı, Başvuru No: 2017/34596, 29.12.2020, §70.

88 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, §46-48.

likten sonra Anayasa Mahkemesine yapılan ilk başvuru özelliğini taşıdığını, söz konusu başvuruyu takiben 8 Nisan 2019 tarihi itibarıyla aynı mahiyette 1.545 başvurunun daha yapılmış olduğunu, her geçen gün yeni başvuruların yapılmaya devam ettiğini ve söz konusu başvuruların mevzuat değişikliğine bağlı yapısal bir sorundan kaynaklandığını belirtmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, TBMM tarafından 6458 sayılı Kanun'un 53. maddesinin (3) numaralı fıkrasının değişiklikten önceki hale getirilmesinin ya da hakkında sınır dışı etme kararı alınan kişilerin bu karara karşı dava açma süresi içinde ve dava açılması halinde yargılama boyunca kendiliğinden ülkede kalmalarını sağlayacak başka bir düzenleme yapılmasının bu konudaki yapısal sorunu ortadan kaldıracağı ve benzer nitelikte yeni başvuruların yapılmasını engelleyeceği sonucuna ulaşmıştır.[89]

Y.T. başvurusuna ilişkin Anayasa Mahkemesi tarafından verilen pilot karar kapsamında yapısal sorun olarak tespit edilen 6458 sayılı Kanun'un 53. maddesinin 3. fıkrası, 7196 sayılı Kanun'un 75. maddesi ile değiştirilmiştir. Değişiklik doğrultusunda 6458 sayılı Kanunun 53. maddesinin 3. fıkrasının birinci cümlesinde yer alan "*on beş gün*" ifadesi "*yedi gün*" şeklinde değiştirilmiş ve düzenlemede yer alan "*54'üncü maddenin birinci fıkrasının (b), (d) ve (k) bentleri ile ikinci fıkrası kapsamındakiler hariç,"* şeklindeki istisna düzenleme metninden çıkarılmıştır. 7196 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde 6458 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra ortaya çıkan gelişmeler ve uygulamada yaşanan sorunların ortadan kaldırılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Madde gerekçesinde ise Mahkeme tarafından verilmiş olan pilot karara doğrudan atıf yapılmış ve karar doğrultusunda sınır dışı etme işleminin iptali için dava açılması halinde işlemin dava sonuçlanıncaya kadar kendiliğinden durmasının ve bu sayede yabancıların adalete erişim haklarını etkili bir şekilde kullanmalarının sağlanmış olacağı belirtilmiştir. Ayrıca dava açma süresi boyunca yabancıların geri gönderme merkezlerinde beklenmesinden dolayı 15 günlük sürenin 7 güne indirilmesinin öngörüldüğü belirtilmiştir. Nitekim bu sayede yabancıların özgürlüğünün kısıtlanması ve barınma giderlerinin artması şeklindeki sorunların önüne geçilmesinin sağlanacağına dikkat çekilmiştir.[90] Doktrinde Göztepe, 7196 sayılı Kanun'un yargı ile yasama organı arasındaki olumlu işbirliği açısından iyi bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir.[91]

7196 sayılı Kanun'la yapılan değişiklik sonrasında benzer taleplerle yapılan başvurulara ilişkin verilen Mahkeme kararlarında söz konusu değişiklik ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Mahkeme bazı kararlarında Y.T. başvurusuna ilişkin pilot kararda öngörülen şekilde çözüm üreten hukuki düzenleme-

89 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, §73-76.

90 18.11.2019 tarihli "Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 16, 2022, https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-2368.pdf.

91 Göztepe, "Çağrı Kararları", 60.

nin bir yıllık süre içinde yapılmamasından dolayı etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine karar verilmiştir. Mahkeme, ihlal kararından sonra başvurucular için yeni bir hukuki sürecin başlayacağı dikkate alındığında getirilen bu güvence ile birlikte mevzuat konusundaki sorunun giderildiğini, buna karşın idari makamlar tarafından alınan sınır dışı etme kararlarının halen mevcut olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, ihlal sonucu uyarınca kamu organlarının sınır dışı etme kararlarını geri alması ve yeniden bir işlem tesis edilinceye kadar söz konusu kararların icra edilmemesi gerektiğine hükmetmiştir.[92]

Mahkeme bazı kararlarında ise 7196 sayılı Kanun ile getirilen güvence karşısında sınır dışı etme işlemine karşı idare mahkemesinde dava açmanın etkili bir yol olmadığının söylenemeyeceğini vurgulamıştır.[93] Mahkeme, düzenleniş biçimine göre açıkça yargılama usulüne ilişkin sürece atıf yapan 7196 sayılı Kanun karşısında hem Kanun'dan önce hem de sonra tesis edilmiş olan sınır dışı işlemlerine karşı iptal davası açıldığı takdirde artık yürütmenin durdurulmasına dair bir karar alınmasına ihtiyaç olmadan işlemin icra edilebilir hale gelmesi için yargılamanın sonuçlanmasının beklenmesi gerektiğini belirtmiştir.[94]

### b. İfade ve Basın Özgürlükleri ile Bağlantılı Olarak Etkili Başvuru Hakkının İhlal Edilmesi

Etkili başvuru hakkına dair başka bir yapısal sorunun tespit edildiği Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerlerinin başvurusuna dair pilot kararda 5651 sayılı Kanun'un 9. maddesinin ele alındığı daha önce belirtilmiştir.[95] Mahkeme, söz konusu kanun hükmü uyarınca verilen erişimin engellenmesi kararlarına karşı itiraz makamlarına başvuruda bulunabilmiş olmalarına rağmen itiraz makamlarının gerekçeli kararlarında başvurucuların iddialarını ve delillerini dikkate almadığını, çatışan menfaatleri dengelemeye yönelik bir çaba içinde olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Mahkeme, itiraz makamlarının internet içeriklerine erişimin engellenmesi şeklindeki müdahalenin demokratik toplum düzeninin gerekleri ve orantılılık ölçütlerine uygunluğunu değerlendirmediğini ve somut başvuru koşullarında itiraz makamının etkili olmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, kanun hükmünden kaynaklanan ihlallerin ve sonuçlarının giderilebilmesi

92 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/43088, 24.03.2021, §42, 59; AYM Kararı, Başvuru No: 2017/5849, 03.12.2020, §42, 59.

93 AYM Kararı, Başvuru No: 2018/27603, 20.04.2020, §25; AYM Kararı, Başvuru No: 2018/27603, 15.05.2020, §43; AYM Kararı, Başvuru No: 2016/24615, 09.06.2020, §26; AYM Kararı, Başvuru No: 2016/34546, 04.11.2020, §26; AYM Kararı, Başvuru No: 2017/38535, 27.01.2021, §26; AYM Kararı, Başvuru No: 2019/18739, 02.02.2022, §28; AYM Kararı, Başvuru No: 2018/32335, 23.02.2022, §31; AYM Kararı, Başvuru No: 2019/42965, 15.03.2022, §19.

94 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/24613, 02.06.2020, §45; AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22584, 21.04.2021, §45; AYM Kararı, Başvuru No: 2018/27603, 15.05.2020, §42.

95 Söz konusu düzenleme ve pilot karar için bkz. "Demokratik Toplum Düzeninin Gereklerine Aykırı Müdahaleler" isimli başlık.

ve benzeri yeni ihlallerin önüne geçilebilmesi için ihlale yol açan kanun hükmünün gözden geçirilmesi gerektiğine hükmetmiştir.[96]

### c. Makul Sürede Yargılanma Hakkı ile Bağlantılı Olarak Etkili Başvuru Hakkının İhlal Edilmesi

Nevriye Kuruç başvurusuna konu olan Mahkeme kararı, başvurucunun, 10 Aralık 2014 tarihinde işçi alacaklarının tahsili amacıyla İş Mahkemesinde dava açtığı ve yargılamanın devam ettiği iddiasına dayanmaktadır. Buna karşın Mahkeme, bireysel başvurunun ikincil nitelikte, yani idari ve yargısal başvuru yollarının tüketilmesinden sonra başvurulabilecek kendine özgü, olağan dışı, Anayasal bir başvuru yolu olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme, Anayasa'nın 36. maddesinde güvence altına alınan makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvuru yapılmadan önce ihlalin tespiti ve oluşan zararın tazmini için başvuru yapılabilecek idari veya yargısal başvuru yolu söz konusu olmadığı için Anayasa'nın 40. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkının güvencelerinin mevcut başvuru açısından sağlanmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak, Anayasa ve Sözleşme'nin ortak koruma alanında yer alan bir temel hak ve hürriyetin ihlal edildiğine karar veren Mahkeme, makul sürede yargılanma hakkının ihlali iddiasıyla ilgili başvuru yapılabilecek etkili bir yolun ihdas edilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.[97]

Mahkeme, başvuru yolunun etkili olabilmesi için devam eden yargılama ve davalara yönelik olarak da başvuru imkanı olması, tazminat talebinin makul süre içinde neticelendirilmesi, hükmedilen tazminat bedelinin makul bir sürede ödenmesi, başvuru yolundaki usul kurallarının Anayasal güvencelere uygun olması, başvuru ve yargılama giderlerinin başvurucular üzerinde ağır yük teşkil edecek derecede olmaması ve tazminat miktarlarının Anayasa Mahkemesi'nin benzer olaylarda hükmettiği tazminat tutarlarına uygun şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[98]

### d. Mülkiyet Hakkı ile Bağlantılı Olarak Etkili Başvuru Hakkının İhlal Edilmesi

Mülkiyet hakkı ile bağlantılı olarak etkili başvuru hakkına dair yapısal soruna ilişkin bir diğer karara konu olan Sabri Uhrağ başvurusunda başvurucuya ait taşınmazın madencilik faaliyetlerine bağlı olarak tasman etkisi sonucu zarar görmesi nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiası ileri sürülmüştür. Mahkeme, somut olayda başvurucunun mülkiyet hakkı kapsamında yer alan konutunun madencilik faaliyetleri sonucu büyük ölçüde tasman etkisi sebebiyle yıkılarak kullanılamaz hale geldiğini ve başvurucunun hem Türkiye Taşkömürü Kurumu Genel Müdürlüğü 'nün (TTK) hem de özel Şirketin kusurlarından dolayı zararın

96 AYM Kararı, Başvuru No: 2018/14884, 27.10.2021, §145, 159.

97 AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §98, 113.

98 AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, §95.

meydana geldiğini ileri sürdüğünü belirtmiştir. Bu doğrultuda Mahkeme, 3303 sayılı Kanun'un 3. maddesinin kategorik olarak kusurlu-kusursuz sorumluluk ayrımı yapmaksızın hiçbir tazminat davası açılamayacağını düzenlediği için gerek ilk derece mahkemesi gerek Yargıtay Dairesi zararın madencilik faaliyeti sırasında TTK'nın veya özel Şirketin kusurlu davranışlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığını irdelemediklerine dikkat çekmiştir. Mahkeme sonuç olarak, mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasının esasının incelenmesini ve giderim sağlanmasını engelleyen kanun hükmü nedeniyle Anayasa'nın 35. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkı ile bağlantılı olarak Anayasa'nın 40. maddesinde düzenlenen etkili başvuru hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.[99]

### 5. Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Evli Kadının Soyadı Hususu

Uygulamada evli kadının soyadına ilişkin sorun olarak adlandırılan husus da Anayasa Mahkemesi kararlarına yansımıştır. Söz konusu sorun, temelde evli kadınların yalnızca evlilik öncesindeki soyadlarını kullanmasını engelleyen 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 187. maddesine[100] dayanılarak yapılan uygulamanın Anayasa'nın 17. maddesinde tanımlanan manevi varlığın geliştirilmesi ve korunması ile 20. maddesinde yer alan özel yaşama saygı haklarının ihlal edildiği iddiasına dayanmaktadır. Mahkeme, Sevim Akat Eşki başvurusuna ilişkin kararında; cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı ve cinsiyetler arası eşitlik ilkeleri açısından söz konusu Kanun hükmünü uluslararası hukuk belgeleriyle kıyaslamıştır. Bu doğrultuda Mahkeme, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrası[101] uyarınca uygulamada bir kanun hükmü ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin olan sözleşme hükümleri arasında bir uyuşmazlığın bulunması halinde, sözleşme hükümlerinin esas alınmasının zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme, söz konusu Anayasa hükmünün bir zımni ilga kuralı olduğunu ve bu doğrultuda temel hak ve

---

99 Mahkeme, söz konusu yapısal sorunun çözümü için önemli ölçüde tehlike arz eden bir faaliyet olan madencilik sebebiyle kategorik olarak hiçbir durumda tazminat talep edilmemesine yol açan söz konusu kanun hükmünün ilgili Anayasal ilkeler çerçevesinde gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çözüm açısından Mahkeme, kararının 31-41 ile 51-59 paragrafları arasında belirlemiş olduğu Anayasal ilkeler, uluslararası hukuk belgeleri ve yargı organlarının kararları ile karşılaştırmalı hukuk örneklerinin dikkate alınmasının yararlı olacağına dikkat çekmiştir. AYM Kararı, Başvuru No: 2017/34596, 29.12.2020, §68-70, 78.

100 4721 sayılı Kanun'un "*Kadının soyadı"* kenar başlıklı 187. maddesi: *"Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir."* şeklindedir. 4721 sayılı "Türk Medeni Kanunu" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 13, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

101 1982 Anayasasının "*Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma"* kenar başlıklı 90. maddesinin 5. fıkrası: *"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."* şeklindedir. 2709 sayılı "Türkiye Cumhuriyet Anayasası" başlıklı Anayasa için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 13, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

özgürlüklere ilişkin sözleşme hükümleriyle çatışan kanun hükümlerinin uygulanma kabiliyetini ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, 4721 sayılı Kanun'un 187. maddesinin cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı ve cinsiyetler arası eşitlik ilkesi açısından Türkiye'nin taraf olduğu birçok uluslararası Sözleşme[102] ile çatıştığını belirtmiştir. Mahkeme, uyuşmazlığı karara bağlayan derece mahkemelerinin AİHS ve diğer uluslararası insan hakları sözleşmeleri ile çatışan 4721 sayılı Kanun'un 187. maddesini kararlarına esas almayarak, Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca uygulanması gereken uluslararası sözleşme hükümlerini dikkate alması gerektiğini vurgulamıştır. Sonuç olarak Mahkeme, uluslararası sözleşmelerin, evli erkek ve kadının evlilik sonrasında soyadları bakımından eşit haklara sahip olmasını öngören hükümleri ile evli kadının kocasının soyadını kullanması zorunluluğunu öngören iç hukuk düzenlemelerinin aynı konu hakkında farklı hükümler içermesi nedeniyle, ilgili sözleşme hükümlerinin somut uyuşmazlık açısından esas alınması gereken hukuk kuralı olduğu sonucuna varılmakla, başvurucunun manevi varlığı kapsamında güvence altına alınan isim hakkına yönelik müdahalenin kanunilik şartını sağlamadığını vurgulamıştır.[103]

Mahkeme, benzer değerlendirmelerine başka kararlarında da yer vermiştir.[104] Buna karşın Ayşe Sena Sezgin başvurusunda evlendikten sonra evlilik öncesi soyadını kullanma yönünde idareye başvurduğunu, ancak söz konusu talebinin ilgili idare tarafından reddedildiğini belirten başvurucu, ihlal iddiasına ilişkin olarak hukuk sisteminde yer alan başvuru yollarının da başarı şansı bulunmayan mahkeme masrafı ve zaman kaybına yol açan yollar olduğunu ileri sürmüştür. Başvurucu, belirttiği sebeplerle hukuk mahkemesine başvurmadan bireysel başvuru yolunu tercih etmiştir. Başvurucunun iddialarına karşın Mahkeme, söz konusu hukuki yolların etkisizliğini ortaya koyan somut verilere dayanılmadığını ve başvurucunun ihlal iddiasına konu talebi kapsamında etkili bir giderim yolu olan hukuk davası açma yoluna gidilmediğini belirterek söz konusu başvurunun *"başvuru yollarının tüketilmemesi*" nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.[105]

AİHM, 4721 sayılı Kanun'un 187. maddesi ile ilgili olarak kişinin soyadını özel hayat kapsamında ele almış ve kadının evlendikten sonra yalnızca evlilik öncesi soyadını kullanmasına ulusal makamlar tarafından izin verilmemesinin Sözleşme'nin özel hayatın gizliliğini öngören 8. maddesiyle bağlantılı olarak ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesine aykırı olduğu sonucuna ulaşmıştır.[106] Anayasa

---

102 Söz konusu uluslararası belgeler için bkz. AYM Kararı, Başvuru No: 2013/2187, 19.12.2013, §25-43.

103 AYM Kararı, Başvuru No: 2013/2187, 19.12.2013, §44-45, 47.

104 AYM Kararı, Başvuru No: 2013/4439, 06.03.2014, §39-40, 42; AYM Kararı, Başvuru No: 2014/5836, 16.04.2015, §44-45, 47.

105 AYM Kararı, Başvuru No: 2014/13367, 15.04.2015, §15, 17.

106 AİHM Kararı, Başvuru No: 29865/96, §68, 16.11.2014; AİHM Kararı, Başvuru No: 7971/07, §22, 28.05.2013; AİHM Kararı, Başvuru No: 26268/08, §20, 03.09.2013; AİHM Kararı, Başvuru No: 38249/09, §28, 10.12.2013.

Mahkemesi 2011 yılında vermiş olduğu kararında ise 4721 sayılı Kanun 187. maddesinin Anayasa'ya aykırı olmadığı sonucuna ulaşmıştır.[107] Bu bağlamda doktrinde Karan, Anayasa'nın 152. maddesinde yer alan 10 yıllık süre yasağı sebebiyle pozitif hukuk ile AYM içtihatları arasındaki uyumsuzluğun kanun değişikliği ile ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.[108]

Doktrinde Havutcu ve Kalkancı, evlenen kadın ile erkeğin bekarlık soyadlarını kanunen kullanmaya devam edip, ancak talep etmeleri halinde eşlerden birinin ya da ortaklaşa seçilecek başka bir soyadının, haklı bir nedene dahi dayanmaksızın ortak soyadı olarak kullanabileceğinin düzenlenmesinin soyadı sorunu için bir çözüm olacağını ileri sürmüştür. Yazarlar ayrıca, kendi soyadı aile soyadı olarak seçilmeyen eşin kendi soyadını ortak soyadın önünde kullanmayı tek başına talep edebilmesi ve her halükarda ortak bir soyadın seçildiği durumda çocuğun soyadının bu ortak soyad olması gerektiğini belirtmiştir.[109] Göztepe, sadece mahkeme kararlarıyla idarenin örnek bir uygulama yapmasının güvence altına alınmamış olduğunu ve aynı zamanda 4721 sayılı Kanun'un 187. maddesinde yer alan düzenlemeyi "*bir hak*" olarak gören, yani sadece kocasının soyadını kullanmak isteyen evli kadınların hukuki durumunun belirsizliğini koruduğuna dikkat çekmiştir.[110] Göztepe başka bir eserinde evlilikte soyadı kullanımı açısından kanuni düzenlemede yer alabilecek seçenekleri belirtmiştir. Yazar, zorunlu olmamak kaydıyla eşler tarafından ortak bir soyad seçilebilmesi, her iki eşin de doğumla kazandıkları soyadın ortak soyadı olarak tercih edilebilmesi veya eşlerin ikisinin de soyadından oluşan ikili bir soyad seçilebilmesi şeklinde imkanların

---

107 Mahkeme'nin söz konusu kararının ilgili kısmı: *"Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de soyadı kullanımı ile ilgili başvuruları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde yer alan 'özel hayatın ve aile hayatının korunması' ilkesi kapsamında incelemiş ve kararlarında, nüfusun eksiksiz ve doğru olarak kaydedilmesi, aile adlarının istikrarına verilen önem, kişisel kimlik saptaması veya belli bir ismi taşıyanların belli bir aile ile bağlantılarının kurulabilmesi gibi kamu yararının gerekleri uyarınca, soyadı değiştirme imkânına yasal sınırlamalar getirilebileceği; ulusal yasakoyucunun bu sınırlamaları da kendi devletiyle ilgili tarihi ve siyasal yapısına bağlı kalarak seçmesinde takdir hakkının bulunduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda, yasakoyucunun aile soyadı konusundaki takdir hakkını, aile birliği ve bütünlüğünün korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, kamu yararı ve kamu düzeninin gerektirdiği kimi zorunluluklar nedeniyle, eşlerden birisine öncelik tanıyacak biçimde kullanmasının hukuk devletine aykırı bir yönü bulunmamaktadır. Kaldı ki itiraz konusu kuralda kadının başvurusu durumunda önceki soyadını kocasının soyadının önüne ekleyerek kullanabileceği belirtilerek, kişilik hakkı ile kamu yararı arasında adil bir dengenin kurulması da sağlanmıştır. Kadının evlenmekle kocasının soyadını almasının cinsiyet ayırımına dayanan bir farklılaşma yarattığı savı da yerinde değildir. Durum ve konumlarındaki özellikler, kimi kişiler ya da topluluklar için değişik kuralları gerekli kılabilir. Belirtilen gerekçelerle yasakoyucunun takdir yetkisi kapsamında aile soyadı olarak kocanın soyadına öncelik vermesi eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmamaktadır. Açıklanan nedenlerle itiraz konusu kural Anayasa'nın 2., 10., 12., 17. ve 41. maddelerine aykırı değildir. İptal isteminin reddi gerekir."* şeklindedir. AYM Kararı, Esas No: 2009/85, Karar No: 2011/49, 10.03.2011.

108 Karan, *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı,* 269.

109 Ayşe Havutcu ve Yasemin Kalkancı, "Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararları Işığında Kadının Soyadı", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 6, S. 2, (2020): 170.

110 Göztepe Çelebi, "Kurumsallaşma İhtiyacı", 108.

tanınması gerektiğini ileri sürmüştür. Çocuğun soyadı açısından yazar, varsa ortak soyadı, yoksa da eşlerden birinin soyadı veya eşlerin soyadından oluşan ikili bir soyadının tercih edilmesi imkanının öngörülmesi gerektiğini ifade etmiştir.[111] İnceoğlu ise söz konusu kanun hükmü hakkında iptal kararı verilmemesinden dolayı uygulamada her evli kadının ayrı ayrı dava açmak zorunda bırakılmasının sorun olacağına dikkat çekmiştir. Yazar, nüfus idarelerinin söz konusu kanun hükmüne dayanarak işlem yapmaya devam etmesinin Mahkeme kararında belirtildiği üzere Anayasa'ya ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olacağını ifade etmiştir.[112]

Evli kadının soyadına ilişkin sorun, her ne kadar Anayasa Mahkemesi tarafından açıkça yapısal bir sorun olarak nitelendirilmemiş olsa da kararlarda yürürlükte bulunan bir kanun hükmünün uluslararası sözleşme hükümleriyle çatışmasından dolayı uygulanmaması gerektiğine karar verilmesi önemli bir husustur. Nitekim söz konusu sorun, yürürlükteki bir kanun hükmünden kaynaklanmakta ve ihlal başvurusu ihtimali açısından her evli kadını etkilemektedir. Dolayısıyla kanaatimizce, kadının soyadını düzenleyen 4721 sayılı Kanun'un 187. maddesi, cinsiyet eşitliğini öngören uluslararası belgelere uyumlu şekilde tekrar düzenlenmelidir.

### 6. Mülkiyet Hakkının İhlali

Anayasa Mahkemesi, Bedrettin Morina başvurusuna ilişkin kararında yurt dışında geçen hizmet sürelerini borçlanma imkânının sonradan vatandaşlığa alınanlar yönünden sadece vatandaşlığa alınma tarihinden sonraki süre için tanınması nedeniyle mülkiyet hakkı ile bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasını ele almıştır. Somut olayda 3201 sayılı Kanun'un 1. maddesi ile 3. maddesinin 1. fıkrasının uygulanması doğrultusunda gerçekleştiği iddia edilen hak ihlali ile ilgili olarak Mahkeme, yurt dışında geçen hizmet sürelerinin borçlanılması suretiyle yaşlılık aylığı tahsisi bakımından kamu makamlarının geniş bir takdir yetkisi bulunduğunu belirtmiştir. Buna karşın Mahkeme, somut olayın koşulları altında sonradan vatandaşlığa geçen başvurucuya doğumla vatandaşlık elde eden kişilerin aksine vatandaşlığı kazandığı tarihten önceki yurt dışı hizmetleri için borçlanma imkanı tanınmaması açısından haklı ve objektif bir gerekçe gösterilemediği için mülkiyet hakkına yönelik ayrımcı bir muamelenin ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Mahkeme, çalışma çağını geride bırakmış başvurucunun objektif ve makul bir gerekçe gösterilmeden mülkiyet hakkına yapılan ayrımcı müdahale sonucunda sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında kaldığından aşırı bir külfet altına girdiğine ve

[111] Ece Göztepe, "Anayasal Eşitlik İlkesi Açısından Evlilikte Kadınların Soyadı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, S. 2, (1999): 129.

[112] Sibel İnceoğlu, *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri,* (İstanbul: On İki Levha Yayını, 2017), 202.

dolayısıyla başvuru konusu olayda mülkiyet hakkı bağlamında ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.[113]

## B. YAPISAL SORUNLARIN ÇÖZÜMÜNE İLİŞKİN YARGISAL TEDBİRLER

Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu pilot kararlarda, bireysel başvuruya ilişkin diğer kararlarından farklı bazı tedbirlere hükmetmiştir. Buna karşın bireysel başvuruya ilişkin diğer kararlarla aynı şekilde pilot kararlarda, başvuru konusu ihlalin giderilmesi için gerekli tedbirler de öngörülmüştür. Nitekim Mahkeme tarafından verilen pilot kararlarda, diğer kararlarda da olduğu gibi talep varsa adli yardım talebi karara bağlanmıştır. Başvurucunun kimliğinin gizli tutulması talebi varsa, bu talebe ilişkin de karar verilmiştir. Hak ihlali iddiasının kabul edilebilirliği ve söz konusu hakkın ihlal edilip edilmediğine ilişkin tespit yapılmıştır. Nitekim hak ihlali olduğu sonucuna ulaşılmasının ardından yapısal bir sorunun da tespiti halinde pilot karar usulünün işletilmesine karar verilmiştir. Pilot karar ve yapısal sorunlara ilişkin tedbirlerden başka, yeniden yargılama yapılmasında yarar görülmesi halinde başvuru konusu ihlalle ilişkili kararı veren mahkemeye dosya gönderilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, maddi veya manevi tazminat talebinin bulunduğu başvurularda şartları oluşmuş ise başvurucuya tazminat ödenmesi ve yargılama giderleri, ödemede gecikme olması halinde yasal faiz uygulanması ve verilen kararın bir örneğinin Adalet Bakanlığına gönderilmesi ile ilgili tedbirlere karar verilmiştir.[114] Kanaatimizce pilot kararlar ile diğer bireysel başvuru kararları arasındaki ortak unsurlar olarak değerlendirilebilecek söz konusu tedbirleri, AİHM uygulamasındaki bireysel tedbir şeklinde nitelendirmek doğru olacaktır. Nitekim söz konusu tedbirler, bireysel hak ihlallerinin telafisi için hükmedilen tedbirler olup hakkı ihlal edilen kişiyi ve kamu gücünü etkilemektedir. Buna karşın pilot kararların ayırt edici özelliği niteliğindeki diğer tedbirler daha geniş etkiye sahiptir ve bu doğrultuda yine AİHM uygulamasındaki genel tedbir niteliğinde kabul edilmelidir.

Genel tedbirler olarak da nitelendirilmesi gereken ve Mahkeme tarafından verilen pilot kararlarda öngörülen tedbirlerden ilki, doğal olarak AYM İçtüzüğü'nün 75. maddesi uyarınca pilot karar usulünün uygulanmasına karar verilmesidir. Pilot karar konusu ihlalin kaynağı olan yapısal sorunun bir kanun hükmüne bağlı olması halinde "*keyfiyetin yasama organına bildirilmesine*" hük-

[113] Mahkeme, söz konusu yapısal sorunun çözümü için yapılması gereken düzenlemenin sonradan vatandaşlığa alınanlara belirli koşullar altında yurt dışında geçen hizmet sürelerini borçlanabilme imkanı tanınarak sosyal güvenlik şemsiyesi kapsamına dâhil olabilmelerine olanak sağlayacak nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir. AYM Kararı, Başvuru No: 2017/40089, 05.03.2020, §52, 62.

[114] AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, VI. Hüküm kısmının A, B, C, D, J, L, M, N ve O fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2014/6548, 10.06.2021, VI. Hüküm kısmının A, B, F, G, H, I ve İ fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2018/14884, 27.10.2021, VI. Hüküm kısmının A, B, G, H, İ, J ve K fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, VI. Hüküm kısmının B, C, H, I, İ, J ve K fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, VI. Hüküm kısmının A, B, F, G, H, İ ve J fıkraları.

medilmektedir. Mahkeme, aynı hususta başvuru tarihinden sonra yapılan ve karardan sonra yapılacak başvuruların incelenmesinin kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihten itibaren belli bir süre ile ertelenmesine ve pilot karar konusunda Mahkeme'nin internet sitesi üzerinden başvuru numaraları ilan edilmek suretiyle başvuruları pilot karar kapsamına alınan ilgililerin bilgilendirilmesine karar vermektedir.[115] Doktrinde Göztepe belirli bir süre ile erteleme kararlarının dolaylı biçimde yasama organına tanınan maksimum düzenleme süresi olarak düşünüldüğünün kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.[116] Pilot karar verilmesi halinde benzer başvuruların incelenmesinin ertelenmesi kararının ihlali derinleştireceği doktrinde ileri sürülmüştür. Nitekim otomatik bir şekilde erteleme kararı verilmesinin Mahkeme'nin iş yükü göz önüne alındığında hali hazırda uzun zamandır beklemekte olan ve pilot karar ile benzer bir hak ihlali iddiasının yeniden olağan yargı yollarına sevk edilmesinin de bir hak ihlali doğurmasının mümkün olduğuna dikkat çekilmiştir.[117] Doktrinde yapısal sorunlara ilişkin Mahkeme kararlarının TBMM'ye bildirilmesinin, yasama organının dikkatinin yapısal sorunlara çekilmesi bağlamında olumlu sonuç doğurabileceği belirtilmiştir.[118] Kılıç, kararın TBMM'ye bildirilmesinin kanuna yapma yetkisine müdahale niteliğinde olmadığını, bildirimin temelinde çok sayıda hak ihlali iddiası ve bu iddialara dayalı olarak Mahkeme tarafından verilen ve gelecekte verilecek olan aynı nitelikteki kararların yer aldığını vurgulamıştır. Yazar, yapısal soruna neden olan kamu gücü tasarrufunun bir kanun hükmü veya düzenleme eksikliği olmasından dolayı kararın muhatabının TBMM olduğunu ifade etmiştir.[119]

Y.T başvurusuna ilişkin pilot kararda, incelemesi ertelenen başvuruların listesinin idari mercilerce konuya ilişkin çözüm bulunması amacıyla Adalet Bakanlığı Kanunlar Genel Müdürlüğü ve İnsan Hakları Daire Başkanlığı ile İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne gönderilmesine hükmedilmiştir. Ayrıca söz konusu kararda, diğer pilot kararlardan da farklı olarak yeniden yargılama sonuçlanıncaya kadar başvurucunun sınır dışı edilmemesine karar verilmiştir.[120] Söz konusu kararı, 6216 sayılı Kanun'un 49. maddesinin 5. fıkrası[121] bağlamında bir tedbir olarak kabul etmek doğru olacaktır.

---

115 AYM Kararı, Başvuru No: 2014/6548, 10.06.2021, VI. Hüküm kısmının C, D ve E fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2018/14884, 27.10.2021, VI. Hüküm kısmının C, D, E ve F fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2016/5903, 10.03.2022, VI. Hüküm kısmının D, E, F ve G fıkraları; AYM Kararı, Başvuru No: 2021/58970, 05.07.2022, VI. Hüküm kısmının C, D ve E fıkraları.

116 Göztepe, "Çağrı Kararları", 60.

117 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti,* 645.

118 Karan, *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı,* 271.

119 Abbas Kılıç, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi.", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 38, S. 1 (2021): 104.

120 AYM Kararı, Başvuru No: 2016/22418, 30.05.2019, VI. Hüküm kısmının E, F, G, H, İ ve K fıkraları.

121 6216 sayılı Kanun'un *"Esas hakkındaki inceleme"* kenar başlıklı maddesinin ilgili kısmı: *"Bölümler, esas inceleme aşamasında, başvurucunun temel haklarının korunması için zorunlu gördükleri*

## III. YAPISAL SORUNLARIN NİTELİĞİ VE ÇÖZÜM YOLLARI

Yapısal sorun kavramının benzer birçok başvuru ve ihlal iddiasının doğduğu idari, yargısal veya yasal düzeyde belirli bir önem derecesine sahip olan köklü ve kronik bir sorun şeklinde tarif edilmesi mümkündür[122]. Doktrinde Şirin, yapısal sorunların çözümü açısından Mahkeme kararında sorunun açık bir şekilde ortaya konulması ve çözümü için gerekli yardımcı tedbirlerin öngörülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yazar, tazminat ile giderilemeyecek olan yapısal sorunların çözümü için yol gösterici tedbirler kapsamında gerektiğinde ilgili kanun hükmünün değiştirilmesi ve hatta duruma göre hangi çerçevede düzenleme yapılması gerektiğinin de ortaya konmasının doğru olacağını belirtmiştir. Buna karşın yasama, yürütme ve yargı organlarının yetki alanlarının ihlal edilmemesi açısından çözüme ilişkin tedbirlerin genel hatlarıyla açıklanmasıyla yetinilmesi yararlı olacaktır.[123]

Yapısal soruna sebep olan başvuru sayısına ilişkin bir alt veya üst sınır belirlemek yerine hak ihlali iddialarının aşırı ve katlanılamaz derecede artması şeklinde bir hususun kabul edilmesi doğru olacaktır.[124] Mahkeme tarafından yapısal sorunun çözümü için hükmedilen tedbirlerin gerçekleştirilmemesi halinde söz konusu yapısal soruna ilişkin benzer bireysel başvuruların yeniden Mahkeme önüne taşınması ve tazminat yolu da dahil olmak üzere bu bağlamdaki tedbirlere hükmedilmesi mümkündür.[125] Doktrinde Göztepe, yapısal sorunların çözümü açısından her bir bakanlık ve TBMM Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı bünyesinde Anayasa Mahkemesi kararlarının takibinden ve icrasının sağlanmasından sorum-

*tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verebilir. Tedbire karar verilmesi hâlinde, esas hakkındaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Aksi takdirde tedbir kararı kendiliğinden kalkar."* şeklindedir. 6216 sayılı "Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun" için bkz. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5; Tedbir kararının ayrıntıları Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü'nün *"Tedbir kararı"* başlıklı 73. maddesinde: *"(1) Başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğunun anlaşılması üzerine, Bölümlerce esas inceleme aşamasında gerekli tedbirlere resen veya başvurucunun talebi üzerine karar verilebilir.*
*(2) İncelenen başvurulara ilişkin olarak; resen ya da başvurucunun talebi üzerine dosyanın esası hakkında karar verilmeden önce, tedbir kararına başvurulmaması hâlinde başvurucunun yaşamına ya da maddi veya manevi bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehlike bulunduğunun anlaşılması üzerine, Komisyonlarca başvurunun kabul edilebilirlik incelemesi derhâl yapılarak, tedbir hususunu da karara bağlamak üzere başvuru, ilgili Bölüme gönderilir.*
*(3) Bölüm, tedbire karar vermesi hâlinde gereğinin ifası için bunu ilgili kişi ve kurumlara bildirir.*
*(4) Tedbir kararı verilen başvurunun esası hakkındaki kararın en geç altı ay içinde verilmesi gerekir. Tedbirin devamı konusunda yeni bir karar alınmadığında, başvurucunun hakkının ihlal edilmediğine ya da başvurunun düşmesine karar verildiği durumlarda tedbir kararı kendiliğinden kalkar."* şeklinde düzenlenmiştir. 12.07.2012 tarihli ve 28351 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 15, 2022, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/ictuzuk/.

122 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 224.

123 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti,* 643.

124 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 233.

125 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti,* 645.

lu bir birimin kurulmasının etkili bir işbirliği bağlamında yararlı olacağını ileri sürmüştür.[126]

Doktrinde Köküsarı, pilot karar yönteminin hem bireylerin hak ihlallerinin daha hızlı telafi edilmesini hem de Mahkeme'nin iş yükünün azalmasını sağlayabileceğini belirtmiştir. Ayrıca yazar, pilot karar yönteminin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için yasama, yürütme ve yargı organlarının etkin şekilde işbirliği yapması ve devlet organlarının Mahkeme tarafından hükmedilen tedbirleri kendi yetki alanlarına müdahale şeklinde görmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Gerek hakların korunması gerekse Anayasanın yorumu açısından önemli başvuruların görülmesine zaman ayrılması için pilot karar yönteminin yararlı olduğunu belirten yazar, insan haklarının korunmasından sorumlu olan tek organın Anayasa Mahkemesi olmadığını ve dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı organlarının da yapısal sorunun çözümü konusunda işbirliği yapması gerektiğini haklı olarak ileri sürmüştür.[127]

Doktrinde Şirin, idari uygulamalardan kaynaklanan yapısal sorunların çözümü açısından sorun teşkil eden idari uygulamanın yetki alanına girdiği ilgili Bakanlık ile Adalet Bakanlığı arasında sürekli bir bağ olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yazar, kanun hükmünden kaynaklı yapısal sorunların muhatabı yasama organı olduğu için Adalet Bakanlığı'nın etkinliğinin azaldığını ve TBMM'nin yapısal soruna ilişkin süreçlere daha çok dahil olmasının öngörülmesi gerektiğini belirtmiştir. Paralel şekilde yargısal yaklaşımdan kaynaklı yapısal sorunların çözümü ve Anayasa Mahkemesi ile yüksek yargı organları arasındaki iş bölümü bağlamında yazar, yüksek yargı organları ve HSK'nın etkinliğinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Yazar, her nitelikteki yapısal sorunun tespiti açısından Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun, Kamu Başdenetçisinin, muhalefet partilerinin, doktrinin ve diğer sivil toplum örgütlerinin görüşlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.[128] Anayasa Mahkemesi'nin pilot karar yoluna başvururken benzer başvuruların birleştirilmesinin sebeplerini, pilot karara başvurma gerekçesini, tespit ettiği yapısal sorunun özelliklerini, yapısal sorunun neden hak ihlallerine yol açtığını ve yapısal sorunun çözümüne dair tedbirleri net şekilde ortaya koyması gerektiği ileri sürülmüştür.[129]

Doktrinde yapısal sorunun kaynağını teşkil eden kanun hükmünün, idarenin düzenleyici işleminin veya mahkeme kararının bireysel başvuru kapsamında iptal edilmesi yetkisinin açıkça Mahkeme'ye tanınmamış olmasının yapısal sorunun çözümü açısından bir eksiklik olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Mahkeme kararlarının ne ölçüde ve hangi kapsamda icra edildiğini denetleyecek etkili bir meka-

126 Göztepe Çelebi, "Kurumsallaşma İhtiyacı", 113.

127 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 235-236.

128 Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti,* 641-642.

129 Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması", 226.

nizmanın yokluğunun da pilot karar usulünün etkinliği açısından mesele teşkil edeceğine dikkat çekilmiştir.[130]

Türk Anayasa Mahkemesi tarafından tespit edilen yapısal sorunların gerektiği gibi çözümü açısından kanaatimizce özellikle yasama organı ile Mahkeme arasındaki işbirliğinin etkinleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Mahkeme kararlarının Meclis'e iletilmesine yönelik olarak karşılaştırmalı hukukta yasama organına çağrı kararı şeklindeki yetkinin açıkça Türk Anayasa Mahkemesi'ne tanınması da söz konusu işbirliği açısından gerekli bir husustur. Ayrıca Mahkeme kararlarının yasama sürecine belli bir ölçüde dahil olmasının sağlanması için Meclis'e gönderilen kararlarda tespit edilmiş olan yapısal sorunlara ilişkin genel görüşme açılması, çözüme yönelik bir adım olabilecektir. Yasama organına çağrı kararı yetkisi ile genel görüşme yolunun ayrı birer alt başlık altında ele alınması, yapısal sorunlara çözüm önerisi sunulması açısından daha yararlı olacaktır.

## A. YASAMA ORGANINA ÇAĞRI KARARLARI

Yasama organına çağrı kararları, Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin kullandığı bir karar türüdür. Alman Anayasa Mahkemesi, bazı kararlarında kendisini Anayasa'ya aykırılığı belirlemekle sınırlamakta, bununla birlikte yasama organını dava konusu hukuki sorunu Anayasa'ya uyumlu hale getirmeye davet etmektedir. Mahkeme'nin normu iptal etmek yerine, yasama organına çağrı kararı vermesi; yasama organın takdir yetkisinin korunması ve ayrıca yasanın iptali ile bir hukuk boşluğunun doğmasının ve bundan kaynaklanacak hukuksal güvensizliğin önlenmesi amaçlarından ileri gelmektedir.[131] Almanya'da çağrı kararları, II. Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin 1945-1949 yılları arasında koymuş oldukları kanunların 1949 Alman Anayasası'na uygunluğunun incelenmesinden doğmuştur. Anayasa'ya açıkça aykırı olan kanunları iptal ederek ortadan kaldırmanın hukuk düzeninde yaratacağı ağır sonuçlar ile yasama organına Anayasaya aykırılığı gidermek için verilen süreden dolayı ortaya çıkacak olan zarar arasında denge bulma çabası çağrı kararları ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.[132]

Mahkeme, bazı durumlarda ise Anayasa'ya aykırılık belirlemesinden de kaçınabilmektedir. Bu bağlamda dava konusu hukuk kuralının bir geçiş dönemi için uygulanabileceğine karar vermekte ve yasama organını bu süre içinde Anayasa'ya uygun düzenlemeyi yapmaya davet etmektedir. Bu tür kararlara göre kanun henüz Anayasa'ya aykırı değildir, ancak Mahkeme kesin olarak belirlediği bir süre içinde durumun düzeltmesi için yasama organına çağrıda bulunmaktadır. Mahkeme, verdiği bu tür kararlarla bir yandan Anayasa'ya aykırı duruma uzun süre göz yummak zorunda kalmamakta, diğer yandan iptal kararının istenmeyen

130 Cengiz, "Anayasa Şikayeti", 41.

131 İbrahim Özden Kaboğlu, *Anayasa Yargısı,* Ankara: İmge Kitabevi, 2007, 147.

132 Göztepe, "Çağrı Kararları", 47.

sonuçlarını engelleyebilmektedir. Mahkeme bu şekilde Anayasa'ya aykırı mevcut durumdan daha az bağdaşan bir durumun ortaya çıkmasını önlenmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu sayede yasama organının düzenleme yapma konusundaki takdir alanı korunmuş olmaktadır.[133]

Federal Alman Anayasa Mahkemesi tarafından verilen çağrı kararlarında, hukuki durumun mevcut şartlarda Anayasa'ya uygunluğu kabul edilmekte, buna karşın hukuk kuralındaki değişimin Anayasa'ya aykırılığa doğru gitmekte olduğu bildirilmekte ve Anayasa'ya aykırılığa dönüşme tehdidinin yasama organı tarafından alınacak tedbirlerle engellenmesi gerektiği beyan edilmektedir. Çağrı kararları kapsamında içi yasama organı tarafından doldurulacak olan bir çerçevenin Mahkeme tarafından belirlenmesi ile yetinilmesi, yargı yetkisinin Anayasa'ya uygun şekilde kullanılması açısından önem taşımaktadır.[134] Genel olarak, temel hak ve özgürlüklerin kanunla düzenlenmesine ilişkin Anayasal hükümlere uyulmaması, yasama organının değişen Anayasal koşullara uyma yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve eşitlik ilkesine aykırı uygulamalar, Federal Alman Anayasa Mahkemesi tarafından bir tür uyarı kararı niteliğinde olan çağrı kararı verilmesine sebep olmaktadır.[135]

Karşılaştırmalı hukukta Latin modeli olarak adlandırılan bazı ülkelerde Anayasa mahkemelerinin mevzuattan kaynaklanan ihlallerin çözümü için ilgili devlet organlarına Anayasa'ya uygun şekilde ihlalin giderilmesine ilişkin karar vermesi söz konusu olabilmektedir. İspanya'da kanundan veya düzenleyici işlemlerden kaynaklanan ihlalin tespiti halinde Anayasa Mahkemesi, ihlale konu olan hak veya özgürlüğün Anayasa'ya uygun bir içerikle tanınmasını beyan edebilmektedir. Kosta Rika'da Anayasa Mahkemesi, bir kanun hükmünden kaynaklanan ihlalin çözümü için gereğinin yerine getirilmesi hususunda düzenleme yapacak olan devlet organına iki aylık süre verebilmekte ve kararın uygulanmaması nedeniyle hükmedilebilecek olan hapis cezası hükmü hatırlatılarak ilgili otorite uya-

---

133 Zafer Gören, "Anayasa Yargısı ve Yasama Türk ve Alman Hukukunda Anayasa Mahkemesi ve Parlamentonun Karşılıklı Etkileşimi" *Anayasa Yargısı Dergisi,* 13, (1996): 125, 128; Zafer Gören, *Anayasa Hukuku,* (Ankara: Yetkin Yayınevi, 2018), 363, 366.

134 Doktrinde Kanadoğlu, çağrı kararları hakkında üçlü bir tasnif yapmıştır. Hukuki veya fiili ilişkilerdeki değişikliklerden kaynaklanan çağrı kararları, kanun koyma görevinin yerine getirilmemesi nedeniyle verilen çağrı kararları ve Anayasa'yı ihlalin yeterince açık olmamasından kaynaklanan çağrı kararları şeklindeki tasnif için bkz. Osman Korkut Kanadoğlu, *Anayasa Mahkemesi,* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2004), 250-256; Göztepe ise doğrudan-dolaylı çağrı kararları şeklinde ikili bir tasnif yapmıştır. Yazar, norm denetimi kararlarında iptal kararlarının yürürlüğünün ertelenmesi ve yasama organının doğacak boşluğu doldurması için kendisine zaman tanınmasını veya bireysel başvuru kararlarında özellikle kanundan kaynaklanan yapısal sorunların tespit edilmesi ve çözümü için yasama organına gönderilmesini doğrudan çağrı kararı şeklinde nitelendirmiştir. Dolaylı çağrı kararları ise yazar tarafından bireysel başvuru kararlarında ihlal tespiti yapılmasına rağmen yapısal soruna değinilmemiş ve kararın gereklerinin yerine getirilmesinin yorumunun kamu makamlarına ve doktrine bırakılmış olması hali şeklinde tanımlanmıştır. Doğrudan-dolaylı çağrı kararları şeklinde tasnif için bkz. Göztepe, "Çağrı Kararları", 56-57.

135 Yılmaz Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı,* (Ankara: Yetkin Yayınevi, 1997), 329.

rılabilmektedir.[136] Avrupa'da ise Macaristan'da Anayasa Mahkemesi, ihmalden sorumlu olduğuna karar verdiği yasama organını görevini yerine getirmeye davet edebilmektedir. Polonya'da Anayasa Mahkemesi, tespit ettiği hukuka aykırılıklar ve hukuk boşlukları hakkındaki görüşlerini yasama organı ile hukuki düzenleme yetkisine sahip olan diğer devlet organlarına iletebilmektedir.[137]

Doktrinde Kaboğlu, 1982 Anayasası'nın *"İptal kararının yürürlüğe girişinin ertelendiği durumlarda, Türkiye Büyük Millet Meclisi, iptal kararının ortaya çıkardığı hukuki boşluğu dolduracak kanun teklifini öncelikle görüşüp karara bağlar."* şeklindeki 153/4. hükmünün hem Anayasa Mahkemesi kararlarının etki ve sonucu ile ilgili olduğunu hem de Mahkeme'nin çağrısı değil, bir Anayasal *"buyruk"* olduğunu ileri sürmüştür. Yazar, çağrı kararı yetkisinin açıkça tanınmadığı Anayasa Mahkemelerinin Anayasa'ya aykırılık kararlarında söz konusu yetkinin tamamen veya kısmen örtülü biçimde mevcut olduğunu belirtmiştir. Nitekim yazar, Mahkemelerin karar gerekçelerinde kanunu Anayasal gereklere uygun deyimlerle ve içerikle ele alması için yasama organına sık sık yol gösterdiğini ifade etmiştir.[138] Doktrinde Kılıç, Cumhurbaşkanlığı tarafından gönderilen uluslararası antlaşmalara ilişkin tezkerelerin TBMM Başkanı tarafından üzerine alınarak kanun teklifine dönüştürülmesine benzer şekilde TBMM'ye bildirilen Mahkeme kararının TBMM Başkanının bunu üzerine alarak bir kanun teklifine dönüştürebilmesi usulünün düşünülebileceğini belirtmiştir. Yazar, Mahkeme kararlarının TBMM'ye bildirilmesinin kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olmadığını, hak veya özgürlük ihlallerinin yasama organını ilgilendirmesi veya kanunlardan kaynaklanması halinde bildirimin TBMM'ye yapılmasının hukuki bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır.[139]

Mevzuat değişikliğini gerektiren yapısal sorunların çözümü açısından doktrinde ileri sürülen Alman Anayasa hukukunda olduğu gibi kanunlar aleyhine bireysel başvuru yapılabilmesinin sağlanmasının doğru olacağına ilişkin görüş önemlidir.[140] Nitekim yasama işlemleri aleyhine bireysel başvuru yapılamayacağını öngören 6216 sayılı Kanun'un 45/3. düzenlemesinin[141] kanun hükümlerinden

---

136 Latin Amerika'da Amparo davası sonucu verilen kararlarda belirli bir ihlal durumunun düzeltilmesi veya belirli bir eylem ya da işleminin yapılmasını emretme niteliğinde tedbirlere hükmedilebilmektedir. İnceoğlu, *Bireysel Başvuru*, 275, 277.

137 Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı, 330.*

138 Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, 148.

139 Kılıç, "Anayasa Mahkemesi", 120, 123.

140 Karaman, *Bireysel Başvuru*, 202.

141 6216 sayılı Kanun'un "*Bireysel başvuru hakkı"* kenar başlıklı 45. maddesi: *"(1) Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*
*(2) İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.*

kaynaklanan yapısal sorunların çözümünü zorlaştırdığı kabul edilmelidir. Aynı husus idarenin düzenleyici işlemleri için de geçerlidir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, yönetmelik vb. düzenleyici işlemlerden kaynaklanan yapısal sorunların çözümü için de bu işlemler aleyhine bireysel başvuru hakkının tanınması yararlı olabilecektir.

Mevcut uygulamada, Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu pilot kararların Meclis'e gönderilmesi söz konusudur. Mahkeme kararları, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı tarafından *"karar bildirimi"* konulu bir yazı ile Meclis Başkanlığı'na iletilmektedir. Söz konusu bildirim yazılarında sadece ekte bir karar gönderildiği ifade edilmektedir. Buna karşın kanaatimizce Mahkeme kararlarında tespit edilen yapısal sorunun çözümüne ilişkin yapılması gerektiği öngörülen mevzuat değişikliğine ilişkin çerçevenin ve temel esasların söz konusu bildirimlerde açık ve net şekilde yer alması, Meclis'in yapısal sorun hakkında bilgi sahibi olmasını kolaylaştırabilecektir. Nitekim Mahkeme tarafından verilmiş olan 5 pilot kararda da gerektiğinde yapılması gereken kanuni düzenlemenin taşıması gereken özellikler genel olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla gelecekte de benzer değerlendirmelerin ortaya konması halinde söz konusu hususların Meclis'e gönderilen yazıda vurgulanması doğru olacaktır.

Kanaatimizce; yapısal sorunların Mahkeme tarafından yasama organına çağrı kararı şeklinde Meclis'e bildirilmesi daha doğru olacaktır. Bu şekilde Mahkeme ile Meclis arasında deyim yerindeyse bir iletişim kanalının oluşturulması ve işbirliğinin etkinleştirilmesi sağlanabilecektir. Yetki karmaşası yaşanmaması adına, çağrı kararı yetkisinin açıkça Anayasa'da veya 6216 sayılı Kanun'da düzenlenerek Mahkeme'ye tanınması doğru olacaktır. Ancak çağrı kararı yetkisi açısından Mahkeme'nin bir *"Anayasal emir"* ileterek kanun yapmak, değiştirmek veya ilga etmek hususunda herhangi bir şekilde Meclis'i baskı altına alması veya zorlamasının mümkün olmadığını da vurgulamak gerekir. Nitekim çağrı kararının amacı, Meclis'i zorlamak değil, tespit edilen yapısal sorunlara ve çözümü olabilecek mevzuat değişikliği ihtiyacına Meclis'in dikkatini çekmektir. Özellikle temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından uygulamada ortaya çıkan geniş çaplı hak ihlallerinin kaynağının ve sebeplerinin tespit edilmesi önemlidir. Söz konusu tespitler ve sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin bireysel başvuruyu karara bağlayan Anayasa Mahkemesi tarafından Meclis'e iletilmesi, yasama yetkisinin gaspı niteliğinde görülmemelidir. Aksine hak ve özgürlüklerin korunması açısından yasama ve yargı organları arasında işbirliği olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla çağrı kararı veren Anayasa Mahkemesi'ni "*eş kanun ko-*

*(3) Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz."* şeklindedir. 6216 sayılı "Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 18, 2022, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6216&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5.

*yucu"* veya *"pozitif kanun koyucu"* olarak nitelememek gerekir. Özetle; Anayasa Mahkemesi'ne tanınması önerilen çağrı kararı yetkisinin Meclis'e yönelik bir baskı veya zorlama aracı değil, yapısal sorunlara Meclis'in dikkatini çekme imkanı olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

## B. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE GENEL GÖRÜŞME YOLU

1982 Anayasası'nın "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgi edinme ve denetim yolları"* kenar başlıklı 98. maddesi kapsamında genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun TBMM Genel Kurulunda görüşülmesi şeklinde öngörülmüştür. Söz konusu bilgi edinme yolu hakkındaki ayrıntılı hükümler, TBMM İçtüzüğü'nün *"Genel Görüşme"* başlıklı ikinci bölümünde, 101-103. maddeleri arasında düzenlenmiştir.[142]

Benzer hak ihlallerine sebep olan veya hak ihlali tehlikesi yaratan yapısal sorunların toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendirdiğine şüphe bulunmamaktadır. Bu bağlamda söz konusu yapısal sorunlara ilişkin hususların Meclis tarafından ele alınması oldukça önem taşımaktadır. Nitekim geniş çaplı hak ihlallerine sebep olan sorunların kaynağının ve sebeplerinin tespit edilmesi sayesinde sorunun çözümünün ne olduğu anlaşılabilecektir. Özellikle mevzuat değişikliğini gerektirecek kadar geniş çaplı sorun yaratan hususlar, Meclis iradesi tarafından siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan ele alınmalıdır. Zira Mahkeme'nin söz konusu açılardan sorunları ele alması yerindelik denetimi niteliğinde olacağı için gereken değerlendirmelerin ve tartışmaların Meclis'te yapılması gerekmektedir. Yapısal sorunların hak ihlalleri boyutu açısından Mahkeme'nin rolü, sadece sorunun tespiti ve çözüme ilişkin hukuki öneriler sunmaktır. Mahkeme, yapısal sorunları ve

142 Genel Görüşme ile ilgili İçtüzük hükümleri: *"Genel görüşmenin tarifi MADDE 101- Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda görüşülmesidir.*
*Genel görüşmenin açılması MADDE 102- Genel görüşme açılması, siyasî parti grupları veya en az yirmi milletvekili tarafından Başkanlıktan bir önergeyle istenebilir. Bu istem derhal gelen kâğıtlar listesine alınarak milletvekillerine duyurulur.*
*Verilen önergenin metni beşyüz kelimeden fazla ise istek sahipleri beşyüz kelimeyi geçmemek üzere önergenin özetini eklemek zorundadırlar.*
*Genel görüşme açılıp açılmamasına Genel Kurul karar verir.*
*Genel Kurulda bu konudaki görüşmede siyasî parti grupları ve istemde bulunan milletvekillerinden birinci imza sahibi veya onun göstereceği bir diğer imza sahibi konuşabilir. Genel Kurul genel görüşme açılıp açılmamasına işaretle oylama suretiyle karar verir.*
*Genel görüşme için özel gündem MADDE 103- Genel görüşme açılmasına karar verilirse, genel görüşme günü bir özel gündem halinde Danışma Kurulunca tespit edilir. Genel görüşmenin başlayacağı gün, görüşme açılmasına karar verilmesinden itibaren kırksekiz saatten önce ve yedi tam günden sonra olamaz.*
*Genel görüşmede ilk söz hakkı genel görüşme önergesi sahibi siyasî parti grubu veya gruplarına yahut genel görüşme önergesindeki birinci imza sahibi milletvekiline veya onun göstereceği bir diğer imza sahibi milletvekiline aittir.*
*Bundan sonraki görüşmeler hakkında genel hükümler uygulanır."* şeklindedir. 5 Mart 1973 tarihli "TBMM İçtüzüğü" için bkz. Erişim Tarihi: Ağustos 14, 2022, https://www5.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf.

çözüm önerilerini Meclis'e iletmek suretiyle Meclis'in dikkatini ihlal kaynağına çekmektedir. Meclis ise Mahkeme tarafından sunulan yapısal sorunun özelliklerini ve çözüm önerilerini ele almalıdır. Mahkeme'nin Meclis'e iletmiş olduğu tüm hususlar, Meclis tarafından genel görüşme kapsamında değerlendirilmeli ve yapısal sorunların çözümü konusunda gerekli adımlar atılmalıdır.

## SONUÇ

Hak ve özgürlüklerin korunması açısından yapısal sorun niteliğindeki hususların ele alınması önemlidir. Kitlesel veya kronik ihlal şeklinde dahi ifade edilebilecek olan yapısal sorun kavramı, çok sayıda hak ihlaline veya ihlal tehlikesine sebep olan kamusal eylem ve işlemleri kapsamaktadır. Özellikle mevzuat hükümlerinin uygulanması neticesinde hak ve özgürlüğü ihlal edilen bireyleri etkileyen yapısal sorunların tespiti, Türk Anayasa hukuku açısından Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Mahkeme tarafından tespit edilen yapısal sorunların sebepleri ve özellikleri, çözüm açısından oldukça önem taşımaktadır. Uygulamada Mahkeme, tespit ettiği yapısal sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin de genel çerçevesini belirlemektedir. Mahkeme, mevzuat değişikliğini gerektiren yapısal sorunlar açısından yapılması gereken hukuki düzenlemelerin taşıması gereken ölçütleri ve özellikleri genel bir çerçevede ele almaktadır. Mahkeme'nin oluşturduğu genel çerçeve bağlamında çok ayrıntıya girmek suretiyle diğer devlet organlarının yetki alanını ihlal etmemesi oldukça önem taşımaktadır. Zira yapılan değerlendirmelerin hukuk devleti ilkesi uyarınca hukukilik denetimi sınırlarında olması gerekmektedir. Dolayısıyla Mahkeme, yapısal sorunlara ilişkin önerdiği genel çerçeveyi sosyal, siyasi veya ekonomik açılardan değil, sadece hak ve özgürlük boyutunda belirlemelidir.

Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu bazı kararlarda yapısal sorunları tespit etmiştir. Yapısal sorunlara ilişkin en önemli değerlendirmeleri içeren kararlar, doğal olarak pilot kararlardır. Buna karşın pilot karar dışındaki bazı kararlarda da yapısal sorunlara işaret edildiği daha önce belirtilmiştir. Pilot kararlar açısından Mahkeme'nin hangi başvuruyu incelemeye tabi tutup, hangilerinin incelenmesini ertelemeye karar vereceği hususu da önem taşımaktadır. Nitekim bir başvurunun ele alınması, bu başvurudaki verilerin değerlendirilmesi, ilgili başvurudaki verilerden bir sonuca ulaşılmasıyla verilecek olan hüküm birçok sayıdaki başvuruyu, karar konusu yapısal sorunun tespitini ve söz konusu yapısal sorunun çözümünü etkileyecektir. Dolayısıyla incelenecek olan başvurunun seçiminde, diğer başvurulara kıyasen ihlal edildiği ileri sürülen hak ve özgürlüğe ilişkin en fazla veriyi ve bilgiyi içeren başvurunun tercih edilmesine özen gösterilmelidir. Eksik veya gereksiz iddialar, yapısal sorunun tespiti ve çözüm önerileri açısından yanlış değerlendirmelere yol açabilecektir.

Yapısal sorunların her ne kadar yürütme ve yargı organlarının sistematik ihlal niteliğindeki işlemlerinden kaynaklanması muhtemel olsa da en önemli yapısal sorunların mevzuat hükümlerinin uygulanmasından doğduğu belirtilmelidir. Ayrıca kanaatimizce yürütme ve yargı organlarının uygulamalarından kaynaklanan yapısal sorunların da mevzuat değişikliği ile çözülmesi mümkündür. Doğrudan mevzuat değişikliği gerektirmeyen uygulamalardan kaynaklanan yapısal sorunlar açısından da mevzuat değişikliği ile bir başvuru yolu öngörülmesi mümkündür. Bu bağlamda yürütme ve yargı organlarının uygulamasının değişmesini sağlamanın mümkün olmadığı durumlarda etkili bir başvuru yolu ve tazminat mekanizmasının mevzuat hükmü ile düzenlenmesi, yapısal sorunlara ilişkin bir çözüm niteliğinde olabilecektir. Yürütme ve yargı organlarının uygulamalarında Anayasa Mahkemesi kararlarında yer alan değerlendirmeleri göz önüne almalarının en ideal durum olduğuna şüphe bulunmamaktadır. Buna karşın gerçekçi bir çözüm yolu olarak kanaatimizce Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapısal sorunlara ilişkin gerekli mevzuat değişikliğinin yapılması daha etkili olabilecektir. Sonuç olarak aynı yapısal sorundan kaynaklanan çok sayıda hak ihlali veya hak ihlali tehlikesinin önlenmesi açısından Anayasa Mahkemesi ile Meclis arasında etkili bir işbirliğinin bulunması gerekmektedir. Ayrıca gerek Mahkeme gerekse Meclis tarafından yapılan değerlendirmelerde ve ulaşılan sonuçlarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ile Bakanlar Komitesi'nin ilgili yapısal soruna dair kararlarının de yol gösterici olacağını vurgulamak gerekir.

Anayasa Mahkemesi ile Meclis arasındaki etkili işbirliğinin sağlanması için kanaatimizce yasama organına çağrı kararları ile genel görüşme yolu yararlı olacaktır. Karşılaştırmalı hukukta bazı Anayasa mahkemelerine tanınmış olan yasama organına çağrı kararı yetkisinin Anayasa veya 6216 sayılı Kanun kapsamında Türk Anayasa Mahkemesi'ne tanınması, Mahkeme ile Meclis arasındaki işbirliğinin etkinliğini artıracaktır. Çağrı kararı sayesinde yapısal sorunlara ilişkin hususların ve çözüm yollarının Meclis'e iletilmesi sağlanacaktır. Mevcut uygulamada Mahkeme tarafından karar bildirimi şeklindeki yazılar Meclis'e iletilmekte ve Mahkeme kararı sadece söz konusu yazıya eklenmektedir. Kanaatimizce özellikle yapısal soruna ilişkin Mahkeme tarafından sunulan çözüm önerilerinin Meclis'e doğrudan ve net şekilde iletilmesi yararlı olacaktır. Mahkeme'nin sunduğu çözüm önerileri kapsamında yapılmasını önerdiği hukuki düzenlemelere dair belirlediği ölçütlerin ve esasların bildirimde yer alması çözümü kolaylaştırabilecektir. Çözüm önerisinde belirlenen ölçütlerin yer aldığı bir çağrı kararının, yapısal sorunların çözümü açısından daha etkili olacağını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'ne yasama organına çağrı kararı yetkisinin tanınması yararlı olacaktır.

Yapısal sorunlara ilişkin Mahkeme değerlendirmelerinin Meclis iradesi kapsamında ele alınması açısından genel görüşme yolunun etkili olduğunu kabul et-

mek gerekir. Yapısal sorunlara ilişkin bilgilerin ve çözüm önerilerinin yer aldığı Mahkeme kararlarının Meclis'e iletilmesi sonrasında genel görüşme yapılması, yapısal sorunun gerektiği şekilde ele alınmasını sağlayacaktır. Nitekim genel görüşme kapsamında yapısal soruna ilişkin hususlar ve çözüm önerileri Meclis iradesi tarafından siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan değerlendirilecektir. Kanaatimizce yapısal sorunların tespit edildiği Mahkeme kararlarının Meclis'e iletilmesinin ardından genel görüşme yolunun başlatılacağına ilişkin düzenlemenin TBMM İçtüzüğü'ne eklenmesi etkili bir çözüm yolu olacaktır.

Mevzuat hükmünden veya yürütme ya da yargı organı uygulamalarından kaynaklanan yapısal sorunlar, çok sayıda hak ihlalini doğurmakta veya hak ihlali tehlikesini taşımaktadır. Yapısal sorunların çözümü için Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararların Meclis'e iletilmesi ve gerekli hususların Meclis'te ele alınması oldukça önemlidir. Dolayısıyla yasama organına çağrı kararı yetkisi verilmesi halinde Mahkeme'nin yapısal sorunlara ilişkin önemli bilgileri ve çözüm önerilerini Meclis'e iletmesi etkili olabilecektir. Yapısal sorunların hukuki boyutu, Mahkeme tarafından ele alınmakta ve ardından çözüm bağlamında yerindelik açısından Meclis devreye girmektedir. Meclis, Mahkeme tarafından kendisine iletilen yapısal sorunlara ilişkin hususları genel görüşme yolunda ele almalı ve çözüm bu şekilde sağlanmalıdır.

## KAYNAKÇA

Aliefendioğlu, Yılmaz. *Anayasa Yargısı*. Ankara: Yetkin Yayınevi, 1997. (Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı*).

Altıparmak, Kerem. "Kopya Davalar ve Pilot Kararlar: Bir Kararda Bin Adaletsizlik?". Editör: Kerem Altıparmak. *50. Yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı Hayal Kırıklığı mı?* içinde. Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2009: 60-107. (Altıparmak, "Kopya Davalar").

Buyse, Antoine. "The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: Possibilities and Challenges". *The Greek Law Journal*, 57, (2009): 1890-1902. (Buyse, "Pilot Judgment").

Cengiz, Serkan. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Temel Hak ve Özgürlükleri Koruma Standardı Açısından İki Yıllık Anayasa Şikayeti Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Kamu Hukukçuları Platformu "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru" başlıklı V. Toplantı, (2015)*. (Cengiz, "Anayasa Şikayeti").

Doğru, Osman. *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*. İstanbul: Legal Yayınevi, 2013. (Doğru, *Bireysel Başvuru*).

Gerards, Janneke. "The Pilot Judgment Procedure before the European Court of Human Rights as an Instrument for Dialogue". Editörler: Patricia Popelier ve Monica Claes. *Constitutional Conversations* içinde. Antwerp: Intersentia, 2012: 371-397. (Gerards, "The Pilot Judgment Procedure").

Glas, Lize. "The Functioning of the Pilot-Judgment Procedure of the European Court of Human Rights in Practice". *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 34, S. 1, (2016): 41-70. (Glas, "Pilot-Judgment").

Gören, Zafer. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi, 2018. (Gören, *Anayasa Hukuku*).

Gören, Zafer. "Anayasa Yargısı ve Yasama Türk ve Alman Hukukunda Anayasa Mahkemesi ve Parlamentonun Karşılıklı Etkileşimi". *Anayasa Yargısı Dergisi*, 13, (1996): 81-128. (Gören, "*Anayasa Yargısı*").

Gözlügöl, Said Vakkas. *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2014. (Gözlügöl, *Avrupa İnsan Hakları Hukuku*).

Göztepe, Ece. "Anayasal Eşitlik İlkesi Açısından Evlilikte Kadınların Soyadı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, S. 2, (1999): 101-131. (Göztepe, "Evlilikte Kadınların Soyadı").

Göztepe, Ece. "Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi'nin Doğrudan ve Dolaylı "Çağrı Kararları" Üzerine Bir İnceleme". *Anayasa Yargısı Dergisi*, 38, S. 1, (2021): 43-83. (Göztepe, "Çağrı Kararları").

Göztepe Çelebi, Ece. "Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcra Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı". *Anayasa Yargısı Dergisi*, 33, 2016: 93-118. (Göztepe Çelebi, "Kurumsallaşma İhtiyacı").

Gözübüyük, Şeref ve Gölcüklü, Feyyaz. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2016. (Gözübüyük ve Gölcüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*).

Havutcu Ayşe ve Kalkancı, Yasemin. "Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararları Işığında Kadının Soyadı". *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, S. 2, (2020): 135-180. (Havutcu ve Kalkancı, *Kadının Soyadı*).

Hüner, Mehmet Fatih ve Kale Fatmagül. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Koruma Sisteminde bir 'Geri Adım': 14 No.lu Protokol". Editörler: Yalçın Şahinkaya, Erdal Abdulhakimoğulları ve Mübariz Yolçiyev, *Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III. Uluslararası Kongre* içinde. Ankara: Adalet Yayınevi, 2012: 333-356. (Hüner ve Kale, *14 No.lu Protokol*).

Ilchenko, Ivanna. *Pilot Judgement Procedure of the European Court of Human Rights: Panacea or Dead-End for Poland, Russia and Ukraine*. Master Thesis, Central European University, Hungary, 2013. (Ilchenko, *Pilot Judgment*).

İnceoğlu, Sibel. *Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri*. İstanbul: On İki Levha Yayını, 2017. (İnceoğlu, *Bireysel Başvuru*).

Kaboğlu, İbrahim Özden. *Anayasa Yargısı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007. (Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*).

Kanadoğlu, Osman Korkut. *Anayasa Mahkemesi*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2004. (Kanadoğlu, *Anayasa Mahkemesi*).

Karakul, Selman. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kendi Kararlarının Yerine Getirilmesindeki Rolü". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5, S. 2 (2018): 125-156. (Karakul, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi").

Karaman, Ebru. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72, S. 1 (2014): 411-434. (Karaman, "Sorumluluk").

Karaman, Ebru. *Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru Yolu*. İstanbul: On İki Levha Yayını, 2013. (Karaman, *Bireysel Başvuru*).

Karan, Ulaş. *Öğretide ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası*. İstanbul On İki Levha Yayını, 2018. (Karan, *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı*).

Kılıç, Abbas. "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi". *Anayasa Yargısı Dergisi*, 38, S. 1 (2021): 85-126. (Kılıç, "Anayasa Mahkemesi").

Kindt, Eline. *The Pilot Judgment Procedure at the European Court of Human Rights: An Evaluation in the Light of Procedural Efficiency and Access to Justice*. PhD Thesis, Ghent University, Belgium, 2018. (Kindt, *Pilot Judgment*).

Köküsarı, İsmail. "Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Pilot Karar Uygulaması". *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 33, S. 3-4, (2019): 181-243. (Köküsarı, "Pilot Karar Uygulaması").

Oduncu, Leyla Nur. "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Pilot Karar Usulü". *İnsan Hakları Yıllığı*, 38, (2020): 83-121. (Oduncu, "Pilot Karar Uygulaması").

Paraskeva, Costas. "Human Rights Protection Begins and Ends at Home: The 'Pilot Judgment Procedure' Developed by the European Court of Human Rights". *Human Right Law Commentary*, 3, (2003): 1-16. (Paraskeva, "Human Rights Protection").

Sadurski, Wojciech. "Partnering with Strasbourg: Constitutionalisation of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and East European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments". *Human Rights Law Review*, 9, S 3, (2009): 397-453. (Sadurski, "Constitutionalisation").

Sicilianos, Linos-Alexandre ve Kostopolou, Maria-Andriani. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Bireysel Başvuru*. Strazburg: Avrupa Konseyi Yayını, 2021. (Sicilianos ve Kostopolou, *Bireysel Başvuru*).

Şirin, Tolga. *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayını, 2015. (Şirin, *Bireysel Başvuru Hakkı*).

Şirin, Tolga. *Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Usul Hukuku*. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını, 2019. (Şirin, *Bireysel Başvuru Usul Hukuku*).

Şirin, Tolga. *Türkiye'de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru)*. İstanbul: On İki Levha Yayını, 2013. (Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikayeti*).

Şirin, Tolga. "Üçüncü Yılda Bir Bilanço: Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Usulünün ve Kararlarının Değerlendirilmesi". Kamu Hukukçuları Platformu "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru" başlıklı V. Toplantı, (2015). (Şirin, "Bireysel Başvuru").

Vitkauskas, Dovydas ve Dikov, Grigoriy. (Çev. Serkan Cengiz). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Korunması*. Strazburg: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü Yayını, 2018. (Vitkauskas ve Dikov, *Adil Yargılanma Hakkı*).

Yıldırım, Zeki. "6384 Sayılı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Yapılmış Bazı Başvuruların Tazminat Ödenmek Suretiyle Çözümüne Dair Kanun: İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım". *Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17, S. 1-2, (2013): 1725-1756. (Yıldırım, *İnsan Hakları İhlallerinin Çözümüne Dair Farklı Bir Yaklaşım*).

**Çevrimiçi Kaynaklar:**

Anayasa Mahkemesi kararları için bkz. https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları için bkz. https://hudoc.echr.coe.int/tur#%20.

Anayasa, kanunlar vb. için bkz. https://www.mevzuat.gov.tr/.